

EESTI RAHVALUULE ARHIIVI
TOIMETUSED

—
COMMENTATIONES ARCHIVI
TRADITIONUM POPULARIUM
ESTONIAE

—
36

Keerdus kadakas ja kadunud haned

*Hageri
kohapärimus*

*Keerdus kadakas
ja kadunud haned*

Hageri kohapärimus

EESTI RAHVALUULE ARHIIVI
TOIMETUSED
–
COMMENTATIONES ARCHIVI
TRADITIONUM POPULARIUM ESTONIAE
–

36

Keerdus kadakas ja kadunud haned

Hageri kohapärimus

*Koostanud
Reeli Reinaus*

EKM TEADUSKIRJASTUS
TARTU 2023

Toimetaja: Helen Kästik
Arhiivitöö: Valdo Valper
Kujundus ja küljendus: Angelika Schneider
Kaardid: Maa-amet, tehniline teostus Martti Veldi
Resümee tõlge: Ene-Reet Soovik, toimetanud Daniel Edward Allen
Registrid: Valdo Valper, Risto Järv, Reeli Reinaus
Korrekatuur: Kadi Sarv, Kadri Tamm, Olga Ivaškevitš

Sarja peatoimetaja: Risto Järv
Kollegium: Irma-Riitta Järvinen, Eda Kalmre, Aado Lintrop, Raimo Raag,
Jonathan Roper, Pille Runnel, Mari Sarv, Taive Särg, Ergo-Hart Västrik
Sarja kodulehekülg: <http://www.folklore.ee/kirjastus/?sari=7>

Raamatu trükkimist on toetanud Eesti Kultuurkapital, Eesti Kultuurkapitali
Raplamaa ekspertgrupp, Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu
(Eesti-uuringute Tippkeskus) ning Urmas Sõõrumaa.

Autoriõigus:
Eesti Kirjandusmuuseum, 2023
Reeli Reinaus, 2023
Angelika Schneider, 2023

ISBN 978-9916-659-38-0
ISSN 1406-636X
Trükk: Tallinna Raamatutrükikoda

Sisukord

7	Eessõna
10	Rahvaluule kogumisest ja arheoloogilistest ekspeditsioonidest Hageri kihelkonnas
17	Kohapärimus folkloristikas
20	Lugude valikust
26	Hageri kihelkonna pärimuse iseloomust
26	Karstinähtused
27	Veekogud
29	Mäed
30	Kivid
32	Sood ja rabad
34	Metsad, salad, puud
35	Ajaloolised objektid ja sündmused
38	Asustus
42	Mõisad ja mõisnikud
44	Ajaloolised isikud
46	Ühiskondlikud vastuolud
47	Usuliikumised
48	Kardetud kohad, pühad paigad ja üleloomulikud olendid
51	Nõidumine, ravitsemine, ennustamine
52	Peidetud varandus
55	Tänuõnad
56	Kasutatud kirjandus
60	Hageri kihelkond
64	I Hageri, Põikma, Sutlema, Aespa, Lümandu
146	II Adila, Pihali
182	III Rabivere
220	IV Kelba, Ohulepa
256	V Käbiküla, Lestima
272	VI Kohatu, Kernu, Metsanurga, Kirikla
312	VII Haiba, Kustja, Mõnuste

- 356 VIII Ruila, Muusika, Allika, Kabila
410 IX Maidla, Pärinurme, Tagametsa
434 X Kiisa, Roobuka, Kurtna, Kirdalu, Tagadi
466 XI Tõdva, Kajamaa, Lokuti
488 XII Salutaguse, Angerja, Pahkla
542 XIII Lohu, Mälivere, Kadaka, Rõa
578 XIV Kohila ja selle ümbrus

638 *Summary. A Twisted Juniper and Lost Geese*

- 648 Arhiivikogude lühendid
652 Registrid
652 Kohanimeloend
676 Jutustajad
681 Rahvaluulekogujad

Eessõna

Hageri kihelkonna ja selle minevikuga seovad mind peamiselt emaemaema-poolsed juured. Nimelt oli minu vanavanaema Tiina Mendel pärit Adila külast. Ja olgugi et mu emapoolne vanaema sündis Tallinnas, sattus ta nelja-aastaselt pärast ema surma tagasi tolle kodukihelkonda. Vanaema isa Johannes Selav oli pagaritöökoja ja -poe omanik ning rändas tihti ühest kohast teise. Seega jõudis mu vanaema aastatel 1925–1930 õppida nii Hageri kui ka Kohila koolis.

Ka mina kolisin perega kolmeaastaselt Hagerisse, kus ma elasin kokku vähem kui aasta, kuid ikkagi mäletan just sellest ajast väga palju – nii seda, kuidas nägin vanaema teatribinokliga maja taga põllul oma esimesi metskitsi, kui ka seda, kuidas tutvusin mitmete koduloomade ja -lindudega. Samuti meenuvad jalutuskäigud lähikonnas ning Hageri surnuaial.

Uuesti sattusin Hageri kihelkonda neli aastat hiljem, seekord kolisime elama Kohilasse. Just kooliajast meenuvad seigad, kus käisime sõbrannaga esimeses klassis tuhamägedes matkal „Tere, kevad!“, mille jooksul õnnestus meil lumest paljaks sulanud kohale lõke teha ja kartuleid küpsetada. Vastavalt aastaajale käisin Üleraudtee-metsas jooksu-, suusa- ja seeneretkedel. Mäletan lugematuid ujumiskäike Kivikale, mis on endiselt üks mu lemmikujumiskohti.

Hiljem folkloristina töötades puutusin kokku ka kohapärimusega. Pärimustekstide põhjal ajalooliste looduslike pühapaikade lokaliseerimine kõigepealt kaardil ja seejärel maastikul sai mõneks ajaks minu põhitööks. Võimalus tajuda maastikul eri aja- ja pärimuskihte andis tõuke koondada kokku Hageri kihelkonda puudutavad folklooritekstid ning kogutud pärimus seejärel raamatuks vormida. Kolleeg Jüri Metsalu oli Hageri kihelkonna kohapärimuse raamatu koostamiseks teinud arhiivides ja välitöödel juba ka tänuväärset eeltööd.

*Rahvaluulekoguja
Johan Luthwerki kiri
Jakob Hurdale.
H III 3, 383/4.
21.02.1889*

*Kevadpäev Hageris.
Helle Reinaus 1981*

Hageris, Hiinla kuul 1889. ^{jaar 383.}

Saadud F. L. (1x) Saadud 18²¹ II 89.
= Joh. Luthwera

Õnustatud suguvõrd Dr. F. Hunt!

Siin juures saadan Teile mõned
vana rahva laulud Hageri-ki-
helhonnast: ma olen ise kartlik
seal juures, ehk need on liig
hõhnad terahesed, wana wana
salwe koguda; aga siiski loodan
et Teie kõiki saate lakkelt wasta
wõtma ja kui wäärt arwate olema
suis selleks tarwitama. — Ma loo-
dan et sellest nimetatud kihelkonnast
see weike saatmine mite efime-
seks ega wiimseks ei jää! —
Mull ise on see hea tahtmine
ja lubamine Teile edespidi
aega mõnda wana rahwa laulu-
sid.

jaar. 384.

rohkem ja mõned punktid wana
umburku j. n. e. paaberiose sa-
na Teile kätte saamiseks; —
ja loodan ka seda: et teised
Hagerilased seda samma sa-
wad tegema, wana warast ei ole
miste meie kihelkond, isna null
nenda kui meie tänini seda selleks
olema tunnud, muud kui tarwis
hojarnisege peal hakkata. Olgu
see meie aratuseks Hageris, et
meie mite aga ainuikfi teinud
selles asjas onis teised meie suguvõrd
ja õed tegewad mite meist maha ei
jää, waid et meie ise ka hooliga
rutame selleks töötada. —

Õnupahlikult terwitades
ja õnne ja jõudu Teie töö-
südamest soowides Teie
alandlik. Eestiwend F. L.

Rahvaluule kogumisest ja arheoloogilistest ekspeditsioonidest Hageri kihelkonnas

Rahvaluule süstemaatiline kogumine algas Eestis 19. sajandi lõpul. Kui Jakob Hurda ja pisut hiljem ka Matthias Johann Eiseni üleskutsete peale hakati talletama vanu jutte, laule ja mälestusi, leidis pea igas kihelkonnas entusiaste, kes asusid pühendunult folkloori koguma. Neid kannustas tagant enda isiklik huvi ja isamaaline missioonitunne. Selliseid inimesi, kes peavad vajalikuks arhiividele kaastööd teha, leidub õnneks veel ka tänapäeval. Aja jooksul küpses mõte kõik folkloorikogud ühendada ning 1927. aastal loodi Eesti Rahvaluule Arhiiv (ERA) kui rahvuslik folkloori keskarhiiv. Arhiivi töötajad hakkasid eesti ülikooli folkloorimaterjali haldamiseks koostama registreid ja kartoteeke ning korraldama uusi kogumistöid. Teine osa folkloorist ongi kogutud juba elukutseliste folkloristide, aga ka etnograafide, arheoloogide ja paljude teiste erialainimeste poolt kas nende põhitöö raames või mõne stipendiumi toetusel.

Pärast Jakob Hurda 1888. aastal tehtud vanavara kogumise üleskutset saatis talle aastatel 1889–1897 Hagerit puudutavaid tekste kokku kaheksa kogujat. Enamalt jaolt sisaldas saadetu laule, mõistatusi ja uskumusteateid. Ainult rahvaluulekoguja Jaan Saalverk (1874–1932) pani 1897. aastal kirja ka jutte (H II 58), peamiselt muinasjutte ja naljandeid. Kuigi Saalverk kogus pärimust üle terve Harjumaa, oli tema materjalis kõige paremini esindatud kodukihelkond Jüri.

Matthias Johann Eisenile saadeti järgnevatel aastatel Hagerist veelgi väiksemas koguses pärimust. Hagerit puudutavad tekstid tunduvad olevat teistest kihelkondadest kogutu hulka sattunud juhuslikult. Selleski kogus on tegu valdavalt laulude ja mõistatustega. Vaid Johannes Karrikult saabus 1907. aastal 12 juttu (E 46106/115c).

1904. aastal talletati Eesti Üliõpilaste Seltsi stipendiaatide abil rahvalaulude kogumise raames Hageri kihelkonnast üle 50 uuema ja vanema rahvalaulu ning -viisi. Peamine koguja oli Carl Pillesson, kes oma kogumispäevikus kahjuks küll Harjumaast sujuvalt üle libises.

Paralleelselt väisasid Hageri kihelkonda mitme sõsareriala entusiastid. Harrastusajaloolase Jaan Jungi (1835–1900) kogutud teated Hageri kihelkonna arheoloogiliste paikade kohta avaldati peale ta surma kogumikus „Muinasajateadus eestlaste maalt III: kohalised muinasaja kirjeldused Tallinnamaalt“ (1910). 1920. aastal käis Eesti Rahva Muuseumi stipendiaat Rudolf Lipsthal kogumismatkal, et täiendada muuseumi kogusid etnograafiliste esemetega. Reisikirjelduses ja päevaraamatus andis ta värvika sissevaate nii rännakust läbi kihelkonna kui ka esemete (ja isegi paari rahvalaulu!) kogumisprotsessist. 1922. aastal inspekteeris üliõpilane Rudolf Tamm Hageri kihelkonnas kokku 125 arheoloogilist kohta.

Akadeemilise Ajaloo Seltsi stipendiaadina külastas Hageri kihelkonda ajalootudeng Ants Vihman. Tema koostatud „Ajalooline traditsioon Hageri kihelkonnast: kogutud 1930. aasta suvel“ on põhjalik ülevaade kogu piirkonnast. See hõlmab teateid arheoloogiliste objektide, tähelepanuväärsemate paikade ja ka üldise mineviku eluolu kohta. Iseäranis palju on seal mälestusi 1905. aasta mässust, mis oli inimestel veel värskest meeles ning millest mitmed jutustajad olid isiklikult osa võtnud. Samuti pani Vihman kirja oma matkamärkmed, kirjeldades teekonda ning kogumisega seotud õnnestumisi ja viiperusi.

*Harri Moora
jubitavad
väljakaevamised
Pihali külas. ERM Fk
2959:30.
Rudolf Tamm*

*Hans Mesikäpp
ja Tõnu Võimula,
Harjumaa
vanavarakorjajad
Adilas Mesikäpa talus.
ERA, Foto 165*

Üliõpilane Õilme Tõlp külastas kihelkonda Eesti Kirjanduse Seltsi kodu-uurimise toimkonna palvel kahel aastal järjest („Hageri kihelkond. 12. VIII 1937 – 8. IX 1937; 9. VI 1938 – 26. VII 1938“). Kodu-uurija kirjeldas detailselt elamuid, kodusisustust, külades tegutsevaid seltse ja ühinguid, aga ka kihelkonna maastikku kuni eri pinnasekihtide nimetamiseni välja. Samuti kommenteeris ta olustikku ning kirjeldas rahvakombeid ja juttegi.

1927. aastal asutatud Eesti Rahvaluule Arhiivi omakollektsiooni (ERA) varases kihistuses on Hageri pärimus hõredamalt esindatud ning olemasolev materjal on saadetud üksikute kaastööliste poolt. Ainus kohalik kaastööline, kes sel perioodil arhiivi jaoks materjali kogus, oli Adilas elanud Hans Mesikäpp. Tema täiendas arhiivi

rahvaluulekogu aastatel 1932–1941 peamiselt laulude, kuid ka mõistatuste, uskumuste, kommete ning vähesel määral juttudegagi. Ka korrespondent Eduard Kriitmäe saatis 1939.–1941. aastal muu pärimuse hulgas Hagerit puudutavaid tekste. Kutselistest folkloristidest külastasid kihelkonda Richard Viidalepp (aastani 1935 Viidebaum; 1904–1986) aastatel 1928 ja 1939 ning Rudolf Põldmäe (1908–1988) aastatel 1929, 1931, 1934 ja 1938. Viimase matkamärkmed kujutavad endast väga värvikat jäädvustust kogumiselamustest.

1930ndatel aastatel hakati rahvaluulet arhiivi koguma kooliõpilaste kaasabil. Nii toimus aastatel 1932–1933 kogumisvõistlus, kuhu oodati teateid lastehirmutiste kohta. Sellest võtsid osa Hageri kihelkonnas paiknenud Kernu ja Ruila (1932) ning Adila, Pahkla ja Rabivere algkool (1933). 1935. aastal kogusid Pahkla algkooli õpilased rahvamängude kirjeldusi. Hageri alg- ja täienduskoolist saadeti 1937. aastal kohalugusid, mis on kogutud 12 õpilase poolt. Kernu algkoolist saadi analoogset materjali seitsmelt õpilaselt. 1938.–1939. aastal rahvaluule arhiivi poolt korraldatud kogumisvõistlus keskendus kohamuistenditele ning just tänu sellele on saadud arvestatav hulk muistendeid. Võistlustöid saatsid nii õpilased Harjumaa Progümnaasiumist kui ka Saku ja Hageri algkoolist.

1947. aastal nimetati rahvaluulearhiiv ümber ja uut kogu hakati kutsuma Riikliku Kirjandusmuuseumi rahvaluulekoguks (RKM). Tollegi algusajast leiame üksnes juhuslikke Hageri tekste, mis saadi kas kõrvalkihelkondade külastuste käigus või sootuks kaugemalt, mujale elama asunud varasemate Hageri kihelkonna elanike vahendusel.

1950.–1960. aastatel korraldati Hageri kihelkonda mitu kogumisekspeditsiooni. Kohanimevälitööde raames kirjutas Kelba külast pärit Herbert Vainu 1951. aastal üles 1374 sedeli jagu toponüüme ning Helvi Villandi 1953. aastal Kasu, Sauna ja Tohisoo valla külade nimesid. 1951. aastal külastasid Tartu Riikliku Ülikooli eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri üliõpilased Maret Jäger, Virve Murumaa ja Herta Ploompuu ekspeditsioonil muuhulgas Hageri kihelkonda, kus peatuti põgusalt Ohulepa, Hageri ja Rabivere külas ning Kohilas.

1958. aastal korraldas ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi (KKI) rahvaluule sektor ekspeditsiooni Harju-Madise, Hageri, Juuru, Türi, Kursi ja Suure-Jaani kihelkonda ajastule omase eesmärgiga koguda kirikuvastast rahvaluulet ning pastoriga seotud naljandeid. Hageri kihelkond kujunes kogujatele pettumuseks, kuna küsitletud 11 inimese hulgas polnud peaaegu kedagi, kes mõnda pastorinaljandit teadnuks.

1961. aastal jõudsid ülikooli kirjanduse ja rahvaluule tudengid Ivi Madissoo, Maimu Eelma, Vilma Metstak ja Ene Oja uuesti Hageri kihelkonda. Tervet Rapla

*Rahvaluulekorjaja
Hans Mesikäpp. ERA,
Foto 1233*

*Rahvaluulekorjaja
Hans Mesikäpp Kohila
veski trepil. ERA, Foto
1234*

*Rahvaluulekogujad
Loone linnusel. EKRK,
Foto 733. 1961*

*Keele ja Kirjanduse
Instituudi töötajad
küsitlemas Maria
Kraisi Tohisoo külas.
KKI 29, 263 (1).
Loreida Raudsep 1958*

rajooni hõlmav kogumisreis tõi nad täpsemalt Lohule, Kohilasse ja Rabiveresse. Samal aastal võttis KKIis töötav folklorist Richard Viidalepp koos abikaasa Martaga ette pika ja põhjaliku uurimisreisi, mis hõlmas mitut rajooni. Selle käigus külastati ka Hageri ja Ruila küla.

1964. aasta välitöödest on Eesti Keele Instituudi kohanimekartoteegis tallel geograafi Endel Varepi (1915–1988) kohanime märkmed. Varep tegi mitmekümne aasta jooksul üle Eesti süstemaatiliselt kohanimesid kogudes väga põhjalikku ja tänuväärset tööd, mis aitas ka käesolevas raamatus talusid ja paiganimesid õigete külade alla paigutada ning mõningaid ebatäpseid paigamääratlusi õigeks rihtida.

1983. aasta juulis ja 1984. aasta augustis kogus Hagerist pärimust kohalike juurtega KKI folklorist Sirle Pent. Peamiselt keskendus ta inimeste elusündmustega seotud mälestustele ja tähtpäevade kirjeldustele, kuid tal õnnestus talletada ka kohalugusid ja näiteks Kohila nimega seotud laul. Koos rahvaluule arhiivi folkloristidega jäädvustas ta ka 1987. aasta Juuru kihelkonna ekspeditsiooni raames Hageri kihelkonda puudutavaid lugusid. Suur osa neist räägib Kohila selgeltnägijast Kivi nõiast. 1990. aastal toimusid rahvaluule arhiivi kogumistööd Harju-Madise ja Nissi kihelkonnas. Õnneks sattusid mõned folkloristid paaril päeval uitama ka Hageri kihelkonna läänepoolsetele aladele – Mõnuste, Haiba, Kernu ja Sipa külla.

2004. aastal korraldas tollane ajalootudeng ja praegune ERA kohapärimuse uurija Jüri Metssalu välitööd korruga suisa kolmes kihelkonnas – Raplas, Juurus ja Hageris. Välitööde kaugemaks eesmärgiks oli avaldada kihelkondlikud kohapärimuse raamatud. Esialgu valmis näitus Mahtra Talurahvamuseumis, mille alusel ilmus 2006. aastal väike kogumik „Kolm kihelkonda ja kohapärimus: kogutut ja kogetut 2004. aasta välitöödelt Rapla, Juuru ja Hageri kihelkondades“ (Metssalu 2006). Hageri pärimus-

tekste salvestati ka Metssalu korraldatud ulatusliku Juuru kohapärimuse projekti käigus 2009. aastal, kui kogujad jõudsid ka Hageri kihelkonda Rõa, Mälivere, Lohu ja Pahkla külla.

Looduslikest pühapaikadest kõnelevat pärimust on Hagerist kogunud ka Lohult pärit Elis Koit (Pillov), kes kaitses Tallinna Ülikoolis bakalaureusetöö „Looduslikud pühapaigad tänasel maastikul: Kambja ja Hageri kihelkonna näitel“ (Pillov 2014).

Käesoleva kogumiku tarbeks korraldasin 2015. aasta kevadel ja suvel mitmeid kogumisretki pea kõikidesse kihelkonna küladesse. Uuringus osalesid professionaalsete folkloristide kõrval ka kohalikud huvilised ja mõned gümnaasiumiõpilasedki. Viimased intervjuud viisin läbi 2016. aasta suvel. Nende välitööde eesmärk oli salvestada uut materjali, et täita varasemas aineses olnud tühikuid, ja püüda lugudega seotud paiku ja kohanimesid maastikul lokaliseerida. Samuti koguti pärimust 2017. aastal Muinsuskaitseameti tellitud looduslike pühapaikade inventuuri käigus, mille viis Hageri kihelkonnas läbi Jüri Metssalu (Metssalu 2017).

2016. aastal tellis Muinsuskaitseamet nii arheoloogilise kui ka folkloristliku ekspertiisi Tõdva Animäe kaitse küsimuses. Mauri Kiudsoo, kes oli juba varem avastanud Tõdval võimsa viikingiaegse rauasulatuskeskuse, tegi nüüd arheoloogilisi uuringuid Animäel. Mari-Ann Remmel küsitles koos Tanel Otsa ja Kristjan-Jaak Nuudiga kohalikke inimesi. Neidki lugusid on kogumikus kasutatud.

*Jüri Metssalu
(vasakul) õpetamas
Tobisoo mõisas
välitöödel osalejatele
kohapärimuse
kogumise metoodikat.
ERA, DF 37425.
Reeli Reinaus 2015*

*Välitööpäev Hageri
kihelkonnas. Raneli
Reinaus 2015*

Aastatel 2015–2016 uuris arheoloog Mikk Tali kihelkonna muistiseid. Põhjaliku uurimuse tulemusena valmis kogumikku „Hageri kihelkond: ajalood“ kahe peatüki pikkune ülevaade kihelkonna arheoloogilistest objektidest (vt Tali 2018a; 2018b). Hilisemas tööetapis oli mulle hindamatuks abiks tema koostatud Hageri kihelkonna muististe kaart. Põhjalikud aruanded aitasid paljuski kaasa, et pärimus maastiku-objektidega kokku viia.

Viimasena jõudsid kogumikku Ruila piirkonna kohapärimuse projekti käigus Jüri Metssalu salvestatud lood 2019. ja 2020. aastast (vt ka Metssalu 2020) ning 2021. aastal kogumiku autori kogutud lood Hageri muuseumi juhataja Virve Õunapuu pea ammendamatu jutusalvest.

Suurem osa Hageri kihelkonna kohapärimusest on sisestatud ERA kohapärimuse andmebaasi Koobas. Need materjalid on siinse kogumiku tuum. Andmebaas annab suurepärase võimaluse huvilistel pärimusega tutvuda, tekste süstematiseerida ja otsinguid läbi viia. Enamik kogumiku kohti ja palasid on nüüdseks leitavad Maa-ameti kohapärimuse kaardikihilt.

Lisaks töötasin läbi Eesti Keele Instituudi kohanimekartoteegi, mis sisaldas küll ohtralt kohanimed, kuid kahetsusväärset kombel ei olnud sinna lisatud kaarte või skeeme, nagu teiste kihelkondade puhul on mõnikord tehtud. Väärtuslikku ainet sain kohalike koduloo-uurijate kogudest: materjali seas on lugusid, mida juba varasemalt on kirja pannud Melli Puht Haiba kandist, Hille Tänavsuu Pahklast ja Eda Liiväär Maidla mõisa kohta.

Kohapärimus folkloristikas

Kuigi kohapärimuse mõiste võeti folkloristikas kasutusele 1990ndatel aastatel, on kohtadega seotud pärimust Eestis talletatud rahvaluule suurkogude loomisest saati. Varasemate folkloorikogude loojate eesmärk oli koguda tüüpilist rahvaluulet: ärkamisajale kohaselt loodeti just laialt tuntud ja tüübikindlatest folklooritekstidest eesti identiteedile tuge ja sisu ammutada. Kohapärimuse vallast esindasid seda „tüüpilist“ kõige selgemini kohamuistendid – enamasti ühest episoodist koosnevad lood, mis selgitasid mõne paiga nimesaamis- või tekkelugu või kirjeldasid kuskil toimunud erakordset sündmust. Pika ajaloo jooksul on mõistagi muutunud nii folklooritekstide sisutasand kui ka žanrilised väljendused. Kohamuistend kui žanr on kaotanud oma endise aktuaalsuse ja funktsiooni. Kui varemalt peeti niisuguseid lugusid kõrge tõeväärtusega juttudeks, siis tänapäeval kohtame kohamuistendeid meelelahutuslikus funktsioonis, mida loetakse ja kuulatakse üsna samasuguse „luulena“ kui muinasjuttu.

Muutunud on ka see, mida folklooriks peetakse ja kuidas seda uuritakse. Varem peamiselt tekstiga tegelenud folkloristid on juba pikki aastakümneid tundnud huvi loo esituse ja konteksti vastu. Tähelepanu keskmesse on tõusnud jutustaja isik, tema valikud ja tõlgendused ning põhjused, miks üks või teine lugu jutustamise hetkel mälust esile kerkib. Selle tõttu on uurijate fookusesse jõudnud ka maastik ja geograafiline ümbrus, mis folkloristika algusjärgus erilist tähelepanu ei pälvinud. Kohatunnetus ja inimeste suhe ümbritseva maastikuga kerkib esile paljudes žanrides – olgu mõne näitena nimetatud naljand, pajatus, külalaul, rahvameditsiiniga seotud uskumus või isiklikku üleloomulikku kogemust kirjeldav memoraat. Ka mitmesugustes mälestustes, andmetes ja teadetes peegeldub unikaalseid teadmisi ja suhtumisi maastikku, mille keskel elatakse. Ehkki viimased ei kuulu klassikaliste folkloorižanrite hulka, tunneb

rahvaluuleteadlase treenitud silm nendeski ära folkloorse ainese. Seetõttu pole imes-tada, et rahvaluulearhiivi uuemad tekstid sisaldavad hoopis mitmekesisemat kohta-dega seotud pärimust. Kollektiivse maastikutunnetuse kõrval on järjest asjakohasem märgata ja talletada mittestereotüüpset „individuaalmaastikku“ – inimese isiklikku, intiimset, emotsionaalset ja koguni kehalist kogemussuhet maastikuga (Remmel 2014: 21).

Nii toobki kohapärimuse mõiste kokku kõik need folkloorsed tekstid, mis on seotud mõne konkreetse paigaga: loo keskmes on reeglina mingi lokaliseeritav koht või laiemalt maastik. Kohapärimuse piirid on järjest avardunud: kui mõiste esialgne sisu oli juhtida tähelepanu, et kohamuistendite kõrval leidub palju mitmekesisemat folkloori, mille tähtsaimaks sisuks on paigatunnetus, siis viimasel ajal on järjest olu-lisemaks saanud kogukondlik või n-ö kohalik pärimus. Nii haaratakse kohapärimuse hulka ka selline folkloorne aines, milles kohamääratlus ei ole teksti keskne aspekt. Paigamääratlus võib varieeruda näiteks mõnest asustusüksusest (küla, vald, linn) kuni üsna väikese loodusobjektini (kivi, allikas, puu), eeldusel, et neidki objekte on omakorda võimalik nimelise paigaga siduda. Kuna kohapärimuses kohtuvad maastik ja inimene, kuuluvad sinna hulka ka lood silmapaistvatest isikutest. Sel juhul peab jutu peategelaseks olev inimene mõistagi kuuluma tihedalt kokku kindla asukohaga ja oma paika mingil tüüpilisel või ilmekal moel esindama.

Mari-Ann Remmel (2014: 50, 52–53) on kohajutu rääkimise põhjuseid uurides märkinud, et sageli on omavahel põimunud informatiivne ja emotsionaalne aspekt. Levinumate ajendite hulka kuuluvad objekti või selle nime tekkimise seletus, paigaga seotud käitumisnormide tutvustamine ehk hoiatamine, objekti hävimise või kadumise seletus, paiga tähtsuse rõhutamine ja võimendamine. Samuti tugevdavad räägitavad lood lokaalset identiteeti, kogukonnatunnet ja kollektiivset mälu ning aitavad hoida järjepidevust esivanematega seotud teadmistega. Ent kohalugusid võib näha ka mee-lelahutuslikus kontekstis.

Kuigi kohapärimuse mõiste on suhteliselt noor, on see hästi omaks võetud nii eri distsipliinide teadlaste kui laiema avalikkuse poolt. Ühelt poolt kannustab kohajuttude populaarsust tagant soov saada uusi teadmisi kodukoha oluliste ja tähelepanuväärsete paikade, isikute või toimunud sündmuste kohta. Teisalt väärtustatakse ja soovitakse päästa vana aja jälgi maastikul, sest need seovad meid esivanemate ja minevikusünd-mustega.

Kohapärimus võib olla inspiratsiooniallikaks ka loomeinimestele – kunstnikele, muusikutele, kirjanikele. Eks olid Madde Kalda teosele „Seitse tähte taeva Sõelas“

(1981), mis keskendub autori ema eluloole ja perepärimusele, inspiratsiooniks Hageri kandi inimesed ja tööelusündmused. Samuti kirjeldas Tohisool elanud Rootsi sõjaväelane ja ajakirjanik Carl Mothander oma raamatus „Parunid, eestlased ja enamlased“ (1943, eesti keeles esmakordselt 1997) nii mõisaga seotud vanu pärimusjutte kui ka enda mälestusi. Põneva sissevaate sõdadevahelise Eesti mõisaellu pakub Mothander tollase toidukultuuri kaudu „Kulinaarsetes vestetes“ (1931, eesti keeles 2014). Samuti puudutab kirjanik Peeter Sauter oma mälestusteraamatus „Lapsepõlvelõhn“ (2015) Hageris veedetud lapsepõlveaastaid. Rabivere rabalaiba lugu sai ajendiks minu lasteraamatule „Morten, Emilie ja kadunud maailmad“ (2020).

Lugude valikust

Kihelkond kui kindlapiiriline territoriaalne üksus on folkloristi jaoks endiselt olulise tähtsusega: vahel on viide kihelkonnale ainuke õlekõrs, mis aitab tekstis mainitud paika lokaliseerida. Külasid ja valdu on tekkinud ja kadunud isegi meie endi eluajal. Arheoloog Heiki Valk (2001: 11) märgib, et olgugi et Eestimaa liigendati kihelkondadeks juba muinasajal, kinnistus pärast ristiusustamist kihelkonna tähtsus ühe kirikukoguduse piirkonnana. Ühtlasi oli kihelkond sajandite jooksul suurim üksus, mille piires rahvas käis omavahel tihedamalt läbi: kihelkonnakeskuses asunud kirik ja kõrts on ulatunud veel maarahva üsna piiratud liikumistrajektoori. Eelnevas tõdemuses väljendub ka kogumikus oleva pärimuse muster: kihelkonna südamest – kohast, kus asusid kirik, kõrts, kool jne – pärineb palju rohkem jutuaainest kui piiri-aladelt, mis sageli olid keskusest eraldatud mitte ainult otseselt kauguse, vaid ka näiteks soode ja rabadega. Nii on Hageri kihelkonna äärealal asuvate Kelba ja Ohulepa elanikud olnud rohkem seotud Rapla kihelkonda kuuluvate naaberküladega – Oela, Raka ja Kodilaga, samuti on Käbiküla ja Lestima elanikud käinud tihedamini läbi Nissi kihelkonda kuuluva Pajaka küla rahvaga.

Folkloristide senised kohapärimuse kogumikud kajastavad eri suurusega piirkondi. Esimene neist oli Mari-Ann R Emmeli, Terje Potteri ja Heiki Valgu koostatud „Rõuge kihelkond: paigad ja pärimus“ (2001). Käesolevat teost innustas kõige rohkem tagant Valdo Valperi „Metsast leitud kirik: Urvaste kohapärimus“ (2010). R Emmeli „Arad veed ja salateed: Järvamaa kohapärimus“ (2004) koondab ühe maakonna paikkondlikku pärimust, „Vennaste ja vete vald: Nabala kohajutud“ (2017) ja „Päritud paigad: kohajutte ja legende Rae vallast“ (2011) piirduvad vallaga. Mainitud Urvaste ja Rõuge raamatud lähtuvad ühe kihelkonna paigalugudest ning sama printsiipi leiab kasutust ka siin.

Käesolev kogumik koondab endas 135 aasta jooksul kogutud pärimuslugusid Hageri kihelkonnast. Soovisin raamatusse lugusid valides anda kihelkonnast võima-

likult mitmetahulise pildi. Minu peamiseks eesmärgiks oli tuua välja enamiku tähtsamate loodusobjektide ja ehitiste ning tähelepanuväärsemate inimestega seonduvad lood, samuti jutud ja mälestused ajaloosündmuste kohta. Samuti ei ole mööda mindud inimeste isiklikest üleloomulikest kogemustest, memoraatidest või humoorikatest juhtumistest. Klassikaliste narratiivide kõrval valisin raamatusse ka inimeste lapse- või noorpõlvemälestusi, et mõni piirkond teistest palju hõredamaks ei jääks ning varasem külamaastiku omapära välja joonistuks. Minu taotlustega sobis väga hästi kokku mitmenäoline ja eri ajastuid ning folkloorikihistusi esindav kohapärimus, sest mind ei köida mitte ainult maastik, vaid ka see, kuidas seda tajutakse ja mida sellest kõneldakse.

Tekstide grupeerimisel ja peatükkidesse paigutamisel lähtusin esmajoones geograafilisest põhimõttest. Alustasin kihelkonna vanast keskusest Hagerist, mille juurest liikusin spiraali mööda edasi, lõpetades kihelkonna praeguse kõige suurema asula – Kohilaga. Objektid ja lood koondasin külade alla tänapäevase haldusjaotuse põhjal. Väiksemaid külasid suurematega liites lähtusin enamasti mõisaaegsest haldusjaotusest – väiksemate külade materjal on esitatud selle piirkonna kõrval, millise mõisa alla nad vanal ajal kuulusid. Arvestada tuli ka geograafilist paiknemist – selleks, et mahutada materjal kaardile, tuli mõningatel juhtudel teha väikeseid erandeid.

Esimene peatükk annab ülevaate Hageri ja selle ümbruse väiksemate külade (Põikma, Lümandu, Sutlema ja Aespa) kohapärimusest. Järgmine peatükk on pühendatud Adilale ja Pihalile, kolmas Rabiverele, mis nagu Adilagi on omal ajal koosnenud mitmetest väiksematest küladest. Neljanda peatüki moodustavad Rapla valda kuuluvad ja raba tõttu muust kihelkonnast eraldatud Ohulepa ja Kelba. Viies peatükk keskendub Märjamaa valla Kābikülale ja Lestimale. Edasi liigume praegusele Harjumaale, et tutvuda Kohatu, Kernu, Kirikla ja Metsanurga külaga. Kernu ja Kohatu lood on rahvapärimuses tihedalt kokku põimunud: enamik selle kandi lugusid lähtus pigem mõisa või vallaga seotud haldusjaotusest. Ka Kernu mõis asub Kohatu külas ja nii polnud paljude lugude toimumispaika võimalik täpsemalt eristada. Seitsmes peatükk keskendub Haiba, Kustja ja Mõnuste külale. Seejärel siirdume Ruila mõisa alla kuulunud Ruila, Muusika, Allika ning nende naabrusesse jääva Kabila küla juurde. Üheksandas peatükis jõuab järg Saue valda kuuluvate Maidla, Pärinurme ja Tagametsa külani. Kümnenda peatüki Kiisa ja Kurtna piirkond hõlmab ka nende läheduses asuvaid väiksemaid külasid – näiteks Roobukat, Kirdalut ja Tagadit. Viimane kuulus varemalt Kohila mõisa alla. Edasi tulevad kihelkonna põhjapiirile jäävad külad, mille kohta on õnnestunud kõige vähem mater-

jali koguda – Tõdva, Lokuti ja Kajamaa. Kaheteistkümnes peatükk on pühendatud Salutaguse, Angerja ja Pahkla kandile. Eelviimase peatüki keskus on Lohu küla koos oma pisikeste naaberküladega ning viimane peatükk toob lugeja pikalt rännakult tagasi Kohilasse ning selle lähiümbrusse.

Iga piirkonna lood on esitatud teemarühmade kaupa, mis omakorda lähtuvad kronoloogilisest loogikast. Kõige algusesse paigutasin jutud maastikuobjektidest nagu mäed, kivid või allikad ning kohanimedid seletavad lood. Neile järgneb mõisapärimus, milles on võrdselt tähtis roll nii mõisahoonetel kui -rahval. Mõisatega on tihedalt läbi põimunud talurahva elu ning ajaloosündmuste kirjeldused. Viimastest kerkivad eriliselt esile 1905. aasta mäss, teine maailmasõda ja küüditamisega seonduvad teemad. Kõige lõpus tulevad tänapäevasemad lood – näiteks lõbusad vahejuhtumid või üleloomulikud kogemused.

Geograafilise ja teemarühma printsiibi kombinatsioon tähendab ühtlasi, et lähestikku paigutub eri žanridesse ja eri ajastustesse kuuluv folkloor. On huvitav jälgida, kuidas ühe ja sama objektiga seostuvad rõõmsad või kurvad, rituaalsed või väga argised seosed. Just nõnda tulevad ilmekalt esile püsivad ja muutuvad mustrid, kuidas mõtestavad maastikku need inimesed, kes sellel elavad ja seda kujundavad. Mitmekesisus ilmneb ka tekstuaalsel tasandil: kui varasemad folklooritekstid on sagedamini terviklikumad ja viimistletumad palad, siis uuemad tekstid on suuliste intervjuude mahakirjutused. Neis on selgemini näha ka välitöid teinud folkloristi roll arhiivi jõudva rahvaluule vormimisel – suunavatest ja abistavatest küsimustest nähtub ühtlasi küsituleja uurijahuvi.

Iga piirkonna pärimustekstidele eelnevad Hageri kihelkonda väisanud uurijate välitöömärkmed. Folklooripala sünnib igal esitusel uuesti ning välitööd loovad selliseks sünniks väga harukordse konteksti. Milliseks palaks vormuvad pärimuslikud teadmised, sõltub nii pärimusetundja ja koguja kohtumisest. Seetõttu on folkloristikas ilus tava talletada välitöökogemusi, tähelepanekuid külastatavate inimeste ja paikade kohta ning ka koguja enda mõtteid ja läbielamisi kogumispäevikutesse. Siinseski valikus on esindatud nii endisaegsed kui tänapäeva rahvaluulekogujad, nii professionaalid kui entusiastlikud koduloourijad. Päevikukatked annavad lugejale aimu, millised olid välitöödel käijate rännu- ja elutingimused, ootused vestluskaaslastele ja pärimusele. Üpris sageli võib lugeda pettumusest, kui muidu tore inimene on osutunud töö mõttes kasutuks, või pärimuse korjaja sisekonfliktist – kas on eetilise vestelda teemadel, mis teinekord kisuivad lahti valusad hingehaavad. Päevikutes avaldatud emotsioonid peegeldavad koguja igapäevareaalsust. Võõraste inimestega jutule saamine ei ole alati

kerge. Sageli tuleb käia pikki vahemaid ka rasketes ilmaoludes ning leppida kasinate oludega. Arhiivi jõudnud laulud ja lood ei peegelda emotsionaalselt ja füüsiliselt väsitavat tööd, mida kogujad on teinud.

Mõistagi ei mahu ühte kogumikku kogu rahvaluulearhiivis arvele võetud materjal. Oluliseks valikukriteeriumiks sai see, et paik või objekt oleks maastikul lokaliseeritav. Kuigi kohapärimusele on seos reaalse pidepunktiga sisemiselt omane, ei ole folkloor mitte kuigi faktitruu. Nii kulus mul ja toimetajatel arvukalt töötunde selle peale, et leida mõne suhteliselt umbmäärase folklooriteksti taha konkreetne punkt kaardil. Tervel real juhtudel jäidki need leidmata. Kuid sündmuste toimumiskohana mainitud küla on minu jaoks piisav orientiir, et lugu liigituks kohapärimuseks ning võiks selles raamatus koha leida. Ajaloo jooksul on olnud mitu Hageri kõrtsiks kutsutud asutust ja mõnikord on raske või lausa võimatu vahet teha, millist on silmas peetud konkreetses arhiivijutus. Samuti leidsime, et Kelba Võiallikat on rahvasuus väga tihti seostatud hoopis Adila või Rabiverega. Inimesed kasutavad paralleelseid nimekujusid: vanema pärimuse põhjal on selgelt näha, kui tähtis oli küla kõrval ka mõisavalla identiteet. Ametlikult Muusika külas asuvat Lossikivi on Ruila mõisa maal paiknemise tõttu nimetatud peasjalikult Ruila Lossikiviks. Ka on ootuspärane, et kodust kaugemale

*Kunstnik Tarvo Aro
Mett tutvustab enda
tehtud kivilabürinti.
ERA, DF 37514.
Reeli Reinaus 2015*

jäävaid kohti kirjeldades esinebki folklooritekstides ebatäpsusi. Kogumikku lugedes tasub silmas pidada, et kogumisretkede või arhiivi saadetud kaastööde raames salvestatud pärimus peegeldab inimeste mõtteid ja hoiakuid, mis olid aktuaalsed ja olulised omas ajas. Pärimuslugude eesmärk ei ole anda edasi pelgalt ajaloolist tõde, oluline on ka poeetiline või esteetiline komponent. Seega ei tasu käesolevat kogumikku võtta ajalooliselt, kultuuriliselt ega geograafiliselt korrektse ülevaatenähtena piirkonna objektidest. Mistahes folklooriteksti käsitlemine pelgalt faktilise info edastajana vähendab folklooriteksti tegelikku olemust ja sisemist rikkust.

Teise valikukriteeriumina pidasin oluliseks lugude varieeruvust. Näiteks on nii Kernu kadaka kui Ruila Lossikivi kohta raamatus mitu lugu, kuid mitte ükski neist ei ole teisega päris sarnane. Olulisemate ja kesksamate paikade tekkeloo kohta ringleb rahvasuus suur hulk versioone. Võimalusel püüdsin lugusid valides tagada, et ühest objektist oleks esindatud eri aegadel kogutut. Sageli on kohtadel mitu ajakihti. Mõne objekti tähtsus või selle kasutamise eesmärk on ajas muutunud või on muutunud inimeste vaated ja tõekspidamised. Näiteks varemalt on kummalisi lendavaid objekte peetud krattideks, uuemal ajal aga UFOdeks. Samuti on ajaloosündmused liikunud üle ühe ja sama maastiku, seega võib ühest paigast leida jälgi ja kirjeldusi nii Põhjasõjast kui ka meile tuttavamast Nõukogude ajast.

Olgu ka hoiatatud, et mitte kõik lood siin kogumikus ei ole toredad, õnneliku lõpuga ega ka mitte poliitiliselt korrektsed. Lisaks suhteliselt neutraalses stiilis tekkeja seletusmuistenditele on siin kurbi ja õnnetu lõpuga lugusid, aga ka roppe, naljakaid või lihtsalt uskumatuid jutte. Lood on täpselt nii eriilmelised ja värvikirevad nagu elu ja ajalugu. Folklorist Tiit Jaago (2007: 233–235) nendib, et pärimus ei vaiki maha unustamist väärivaid seiku, kuna eri pärimusrühmadel on juhtunule erinevad vaated; samuti on võimalik pärimuse abil rääkida asjadest, millest muidu ehk kõnelda ei söandaks või mis inimestele ei meeldi. Just seetõttu kerkivad olulised sündmused kogukonnas esile mitmete jutustajate suust. Isegi kui lood erinevad detailide poolest, on sündmus olnud inimeste jaoks oluline ning hakanud elama oma elu.

Mõistagi on iga kogumik natuke selle koostaja nägu. Kuna folkloristina tunnen ma ise kõige rohkem rõõmu selliste lugude kuulmisest, kus on tegu mõne seletamatu nähtusega või kus kohatakse üleloomulikke olendeid, siis on selliseid tekste siin raamatus ehk ka mõnevõrra rohkem.

Tekstid on enamjaolt säilitanud sellise kuju, nagu need on arhiivi jõudnud. Mõningase lihtsuse ja parema mõistetavuse huvides on tekste loetavamaks toimetatud – lisatud kirjavahemärke, võetud ära korduseid, parandatud ilmseid kirjavigu,

muudetud mõnda lugu pisut lühemaks ja kompaksemaks. Muudatusi tehes on arvestatud, et alles jääks jutustaja isikupärane stiil ja folkloorile omane suulisus. Samuti on tekstidele lisatud pealkirjad. Kui pärimustekstil on pealkiri olnud juba arhiivikogus, on see enamasti alles jäetud, kuid vahel on pealkirja jutu sisule vastavamaks korrigeeritud.

Koha- ja isikunimed on säilitatud nii, nagu need arhiivitekstis esinesid. Seega võib üks ja sama tegelane eri palades kanda veidi erinevat nime. Lisaks kutsusid talupojad mõisnikke eestipärastatud nimedega – nii on rahvasuus saanud Kotzebuest Kotsebu, Kotsep või Kotsupei, Ungern-Sternbergist Ungur, von Luederist Lüüder, Wilkenist Vilken ja Michael Markgrafist suisa eestlane Mihkel Märakrahv. Lugesdes tasub meeles pidada, et paljudel juhtudel pole mõisniku nime põhjal võimalik tuletada, keda täpselt silmas peeti. Nimelt on rahvajuttude puhul üsna sage nähtus, et mõni meelde jääv jutumotiiv kinnitub aja jooksul eri inimeste külge, et ajaloolised isikud aetakse omavahel segi või mõnd tegu omistatakse inimesele, kes tegelikkuses sellega sugugi seotud ei olnud. Nii on näiteks Rabivere mõisas 1905. aasta sündmusi seostatud Taltside perekonnaga, kes olid tegelikult mõisa võõrandamisjärgsed omanikud ja sellistena ühed esimesed eesti soost mõisnikud üldse.

Mõistagi ei saa mistahes paigast täit ettekujutust ilma kohapeal viibimata, kuid mõningast abi pakub pildimaterjal. Suur osa raamatus olevatest fotodest pärineb Eesti Rahvaluule Arhiivist, kuid esindatud on veel terve rea teiste Eesti mäluasutuste fotokogud – Eesti Rahva Muuseum, Eesti Ajaloomuuseum, Eesti Vabaõhumuuseum, Harjumaa Muuseum, Eesti Maanteemuuseum, Mahtra Talurahvamuseum, Eesti Põllumajandusmuuseum, Eesti Arhitektuurimuuseum, Eesti Kunstimuuseum ja Hageri muuseum. Samuti pärineb mitmeid fotosid Rahvusarhiivist, Muinsuskaitseameti kultuurimälestiste registri fotokogust ning esindatud on ka Eesti Meremuuseum, Tallinna Kirjanduskeskuse Tammsaare muuseum ning Dr. Fr. R. Kreutzwaldi Memoriaalmuuseum. Hageri kihelkonna uuringu käigus tehtud pilte jagas minuga arheoloog Mikk Tali, samuti jagasid lahkelt fotosid paljud teised kohalikud inimesed.

Iga peatüki juurde on lisatud pärimuskohtadega kaart, mis võimaldab loetud lood maastikule paigutada. Hävinud objektide asupaiku ei ole õnnestunud alati täie kindlusega välja selgitada – sel juhul on kohad märgitud kaardile kas talu- või küla-täpsusega ning teise värviga.

Hageri kihelkonna pärimuse iseloomust

Sageli määrab kohalugude koguse arhiivis asjaolu, kui palju on selles piirkonnas pärimust kogumas käidud ja milliseid küsimusi on kogujad esitada osanud. Seega ei saa arhiivikogude põhjal kindlalt järeldada, millised alad on olnud teistest paremad pärimuspiirkonnad või millised kohalood on olnud rahvasuus eri aegadel kõige levinumad. Kuid kahtlemata räägitakse rohkem lugusid selliste paikade ja objektide kohta, mis on püsinud pikalt muutumatuna ja mis paistavad millegi harukordse poolest silma. Küllap ei oleks Kernu kadakas sugugi nii populaarne jututeema, kui see poleks lausa sajandeid omal kohal püsinud. Ka Ruila Lossikivi ja Pahkla Suurkivi üllatavad ikka ja jälle oma vägevusega ning needki on kohalikus pärimuses tuntud objektid. Samuti jäävad rahva mällu ja jutuvaramusse pikalt ringlema traumaatiliste või traagiliste sündmustega seotud lood. Ikka veel leiab inimesi, kes teavad paiku, kus Põhjasõja aegu peeti veriseid lahinguid, rääkimata teise maailmasõja sündmustega seonduvast. Isikutest tõuseb kohalike kirikuõpetajate ja mõisnike kõrval värvikalt esile Kohilas tegutsenud Kivi nõid, kelle selgeltnägemisvõimet ühed ülistavad ja teised laidavad. Samuti on mitme mõisa piirkonnas üsna ohtralt jäädvustatud mõisate ja mõisarahvaga seotud lugusid.

Karstinähtused

Põhja-Eestit kattev paekiht ja sellele omased karstiilmingud on iseloomulikud ka Hageri kihelkonna maastikupildis ning sellest lähtuvalt ka jutuaineses. Omapäraseid nähtused nagu kuristikud ja kurisud on inimesi ajast aega köitnud, kuid ka hirmutanud. Üks tuntuim karstiauk – Urge kuristik – asub Hageris. Ootamatult tekkiv ja kaduv vesi üllatab Hageri inimesi ka uuemal ajal. Üks jutustaja rääkis, kuidas ta esimesel kevadel peale Hagerisse kolimist ärkas keset ööd hääle peale, nagu oleks väljas kohisenud kosk, kuid tal ei olnud vähimatki aimu, kust selline heli tulla võiks.

Teine märkis, et ta ei osanud vähimalgi määral oodata, et kevadel järvena paistnud veekogu ühel hetkel ootamatult ära kaob. Urge kuristikust voolavat maa-alune jõgi Sutlema tiiki, millest olevat juba vanal ajal andnud tunnistust haned, kes Hageris vee alla sukeldusid ning Sutlema tiigis jälle välja tulid.

Kaduvate ja ilmuvate lindude motiiv kui tõestus maa-aluse käigu või jõe kohta on seoses karstinähtustega levinud mujalgi Eestis. Seda on räägitud ka Adila kurisu ehk Türiaugu, samuti Muugaaugu kohta, kust haned sisse ujudes Hageri kirikumõisa treppi jõudnud. Ka Kelba Sobli allikasse sukeldunud hanedel olla õnnestunud teisel pool Hageri kirikut soost välja tulla. Kadaka küla metsas olevast Urge kuristikust viivat maa-alune jõgi aga Lohule Pontaki allikateni. Teise motiivina on tuntud lood sellest, kuidas põllul töötavad härjad on korraga maa alla vajunud. Adila karstiauku olla kukkunud hobused, keda augu juures jootmas käidi. Karstinähtustega võib näha seost ka jutul, kuidas Kernu kivituulik vajunud ühel ööl ootamatult maa sisse.

Veekogud

Üle Eesti on tuntud lood rändavatest järvedest. Hageri kihelkonnast on teada kaks sellist järve, mis on otsustanud asupaika vahetada. Kõnnu järv olevat varemalt asunud Salutagusel. Kuna järvele pole meeldinud, et naised tema vees laste pesu pesid, võttis see ühel päeval kätte ja rändas pilve kujul oma praegusesse asupaika. Teise variandi järgi on Kõnnu järv tulnud hoopiski Rabiverest. Kõnnu järvega seoses jutustatakse veel, kuidas sinna on kolme valla ristikivi sisse lastud ning selle toimingu juurde igast külast keegi tunnistajaks kutsutud. Samuti usutakse järve olevat uppunud tank.

Teine rändav järv on olnud Vaharu (ka Mädajärv või Põrsu järv). Mädajärve nimigi tuleb sellest, et „inimesed olid ta vett roojastanud ja selle trahviks muutunud järve vesi mädasarnaseks kollaseks“ (ERA II 165, 505/7 (2)). Tallinna lähedal Männikul asunud järve vett kasutati varem ravimiseks. Kohalike karistamiseks liikunud see hiljem suure musta pilvena praeguse järveaseme kohale, kus tol ajal olnud heinamaa. Usutakse, et enamik heinalisi sai pilve nähes küll jooksu, kuid mõni ohver jäänud siiski järve alla.

Sarnaselt salapärasele maa-alustele jõgedele on ka maapealsed jõed nagu Keila, Kasari, Vasalemma ja Maidla jõgi andnud alust paljudele lugudele. Kuid kohalugusid lugedes tasub olla nimedega ettevaatlik: jõge kutsutakse sageli asula järgi, kust see parasjagu läbi voolab. Vahel on jõgesid kutsutud eri nimedega isegi ühe asula sees. Samuti on nimed pandud jõgedes asunud hauakohtadele: Kohilas Keila jões asusid Katlahaud, Toomahaud ja Petruški haud; Kábiküla läbivas Kasari jões Jürihaud ja

Hobuseujutushaud. Hauakohad on sageli oma nime saanud sinna uppunud inimese järgi. Kåbikålas aga ujutatud jõe sügavamas kohas suviti hobuseid. Angerja ojja olla sõja ajal kukkunud pomm, mis madala veekogu piisavalt sügavaks tegi, nii et sinna alles pärast seda oli võimalik ujuma minna.

Jgedega seoses jutustatakse innukalt lugusid erakordsest kala- või vhisaagist. Tsieluliste juhtumiste kõrval on talletatud ka fantaasiarikkamaid hirmu- ja hoiatuslugusid. Näiteks seostuvad paljud lood nki nägemisega, kes end jõe ääres naisterahva kujul peseb või kivil istudes juukseid kammib. Loo jätkuna märgitakse, et hiljem on samas kohas keegi uppunud.

Ojadega seotud kohapärimus selgitab enamasti nende tähelepanuväärseid nimesid, ent tuumakam jutuprimus puudub. Kohila Hrjaoja on saanud nime selle järgi, et seal käidud härgi jootmas ning üks härg sinna ära uppunud.

Allikaid on tuntud pea igas kihelkonna asulas. Allika küla on nende järgi suisa nime saanud. Eriliselt olulised on kohalike jaoks olnud ohvri- ja raviallikad. Kolm

*Vaade Kohila sillale
ja Keila jõele. Inna
Laanmetsa erakogu*

Angerja külas Hiieotsa talu juures paiknevad allikat on ohvriallikana muinsuskaitse all, üks neist kannab Silmaallika nime. Silmaallikaid leitud mujalgi kihelkonnas. Tuntumad neist on Lümandu mõisa lähedal asuv silmaallikas, millele ohverdatud vaskrahasid või hõbedat ning mille veega niisutatud silmi, allika lähedal olla varem elanud keegi ravitseja või nõid. Kihelkonna põhjaservas Tõdval Hildase talu maal asunud Kartna allikas. Ka selle allika vett on tarvitatud silmade raviks ning allikale ohverdatud. Silmaallikas on asunud veel ka Rabiveres. Kernu paisjärve ääres olnud Veneallikasse olla Vene kasakas ära uppunud. Sellest saadud vett on tarvitatud suu- ja silmahaiguste raviks.

Haibas asunud Hirmallikas või Hirmuallikas on olnud rohkete juttude allikaks. Selle nime kohta räägitakse, et sõjas kaasa kaotanud naine tahtnud end uputada. Et ta oma tegu veidi peljanud, siis liikunud ta allika poole tagurpidi. Samuti räägitakse sõja eest põgenenud kolmest tüdrukust, kes samuti tagurpidi joostes allikasse sattunud ja uppunud. Veel arvatakse, et allikas võinud oma nime saada hoopiski seetõttu, et lähedal töötanud teolised peitsid end kärkiva mõisahärra eest allika lähedusse. Usutakse, et Hirmallikas on nõudnud nii inimeste kui loomade elusid. Kurja allikana räägitakse veel Kustjas Lepiku talu krundil asunud Taudiallikast, mis sealt joonutele mitme-guseid tõbesid kaela toonud. Lohu Sandiallikasse teatakse sant uppunud olevat.

Lohu Kindraliallikast pidi mõisa toapoiss härrastele vett kandma. Adilas asuvas Vanaproua allikas käinud mõisaproua pead pesemas ning saksad vett võtmas. Tõenäoliselt on tegu varasema ohvriallikaga. Rahvasuus mäletatakse erilisena ka Kelbas asuvat Võiallikat, mille pinnale tekkivat suvel sooja ilmaga kollane ja libe kiht. Ka usutakse allikas rahapada peituvat.

Mäed

Hageri kihelkond paikneb üsna tasasel maal ning siin ei ole märkimisväärseid kõrgendikke, mis füüsiliste omaduste poolest tähelepanu tõmbaks. Ümbritsevast kõrgemaid kohti mainitakse siis, kui selles paigas on midagi märkimisväärset juhtunud või seal on asunud mõni oluline objekt. Tuntud on ka nimesaamislood: kohalikke mägesid on nimetatud kas nende kuju järgi või sagedamini mingi iseloomuliku tegevuse põhjal. Nii on näiteks Kelbas Hundiaugumäel olnud huntide püüdmise auk, Angerja Palvemäel ehk Palvemaja mäel on varemalt olnud palvemaja ning Kustja külas Koolimajamäel asunud koolimaja.

Rohkelt lugusid on seotud kõrgendikega, kus teatakse kedagi hukatud või maetud olevat. Hageri Völlaste- ehk Völlamäel hukatud mõisaajal inimesi, mistõttu ei ole

*Allikas Haibas. Riina
Lotamõis 2021*

kauda julgetud seal läbi minna. Pimedas või öösiti liikujad on nimetatud kohas vaimu näinud. Samuti olla seal olnud kolme valla – Lümandu, Adila ja Mäeküla ristikivi, kus käidud paiseid arstimas. Teine tuntud Völlamägi asub Rabivere küla juures soos. Sealsamas lähedal on ka Haavemägi, mida mäletatakse 1947. aastal nelja metsavenna hukkamis- ja matmispaigana.

Vanad matusepaigad on rahvasuus valdavalt tuntud Kabeli-, Kalmu- ja Kääbastemägede nime all. Pärimuse kohaselt on enamasti tegu kas sõjaaegsete või katkukalmetega. Ootuspäraselt seostuvad need vaimu- ja tondijuttudega. Teadaolevad Kabelimäed asuvad Kääbikülas, Kohatus ja Rabiveres. Salutagusel paikneb Kalmumägi. Kohatu küla Kääbastemäele matnud tüdrukud oma kägistatud lapsi, mistõttu nähtud seal sageli laste vaimu. Kääbastemägi asus ka Muusika külas, kuhu lisaks vanadele matustele sängitati Nõukogude ajal tulevahetuses hukka saanud Vene sõdurite põrmud. Samuti peetakse katkuaegseks matusekohaks Viliveres asuvat Tärnamäge, Lümandu Leinamäge ja Kohilas asuvat katkukalmet, kust veel pool sajandit tagasi ei lubatud lastel maasikaid korjata. Samuti räägib üks tekst Hageri küla heinamaal paiknenud Jürimäest, mis olnud vanal ajal hiimägi ning kuhu 1343. aasta Jüriööil peetud lahingus langenud maetud.

Huvitavamatest lugudest seoses mägedega tuleb mainida Kustja küla metsas asunud Kondimäge, kuhu pärast Põhjasõda inimeste ja loomade kondid kokku veeti. Haiba ja Kernu vahel asunud Kahe Neitsi mägi on saanud nime selle järgi, et kaks õde, üks Haibast, teine Kernust, tavatsenud üksteisele alati ühel ja samal ajal külla minema hakata, mistõttu kohtunud nad alati poolele teele jääval mäel. Teine kahe õe lugu pärineb aga Lümandust, kus Leinamäel olla kaks sõsarat kirstu sees elanud.

Kivid

Kividele on inimesed ammu ajast nimesid pannud, omistanud ebatavalist väge või kasutanud neid orientiirina maastikul (Hiimäe 2011: 11). Kõige tuntum ja enim jutuainest andnud kivi Hageri kihelkonnas on kahtlemata endise Ruila mõisa maa-dele jäänud, praeguses Muusika külas asuv Lossikivi. Kivi kõrgus on 5,7 ja ümbermõõt 35 meetrit. Kivi peal on poolemeetrisel läbimõõduga auk, mida on ohvrilohuks peetud. Teistel andmetel on lohku peetud vanatondi pajaasemeks, kus ta lambaid keetis. Mõistagi on nii suurel ja tähelepanuväärsel kivil mitmeid nimesid, lisaks nimetatutele on seda kutsutud veel Uku-, Linda- ja Neitsikiviks. Ka kivi funktsiooni ja tekkeloo kohta on mitut versiooni pakutud. Kivi arvatakse olevat olnud kas Kalevipoja või Vanapagana visatud. Viimane tahtnud Oleviste kiriku ehitamist takistada ning torni maha visata, kuid kivi ei lennanud piisavalt kaugemale. Üks jutt

räägib aga sellest, kuidas kord mungad kivist möödudes sealt ukse leidnud ning sisse uudistama läinud, mingil põhjusel pole nad hiljem aga enam välja saanud. Ühe loo põhjal olla kivi vanal ajal ümberkaudsetele inimestele riideid teinud, aga kui üks mees saadud kasuka üle kurtma hakanud, siis kivi vihastanud ja lõpetanud kõik rätsepatööd. Samuti seostatakse kivi rituaaliga, mida tuli teha neil inimestel, kes elus esimest korda Tallinna läksid. Ruila kaudu Tallinna minejad pidid kivi otsa ronima ning end kolm korda ümber pöörama, et linnas hästi läheks. Motiiv on tuntud mujalgi, näiteks Iru paiknenud Iru Ämma nimelisele kivile on linna mineja istuma pandud ning talle vitsaga kolm hoopki antud.

Teine märkimisväärne kivi asub Pahkla metsas, endisel Nõukogude Liidu sõjaväeosa territooriumil. Pahkla Suurkiviks ja Eestimaa Kivide Kuningaks kutsutud rändrahn ei ole oma 29,5 meetrise ümbermõõdu ning 4,4 meetrise kõrgusega kaugeltki Eesti suurimate hulgas. Kuna kivi on pealt lame, on siiski usutatav, et sinna on tantsima mahtunud üsna hea hulk inimesi, nagu selle kohta räägitakse. Kivi ümbruses on vanal ning ka uuemal ajal tõepoolest tantsupidusid peetud: kivile mahtunud korraga lausa tosin paari jalga keerutama. Kivis oleva praos tekkimist seletatakse sellega, et sinna kukkunud paruni raske kuldkepp. Praos usutakse peidus olevat aga ka Pahkla mõisaproua kuldkett ning kellegi pruudi kuldsõrmus. Tähelepanuväärne on veel tõsiasi, et ajal, kui kogu Pahklas resideerunud raketibaas tegutses saladuskatte all, võisid kõik

*Pahkla külas
Linnukivi otsas.
Vasakult: August
Puurand, Liine
Saag, Aleksander
Vähi (seisab), Luise
Vähi, Vähi ema,
tundmatu mees
(seisab) ja koer. TLM
Fn 9381:4/1137.
Artur Puurand 1927*

huvilised kivi juurde uudistama minna mööda okastraadiga piiratud teerada. Pahkla Suurkivi ümbruses on veel ka teisi, väiksemaid kive – Mari Nutukivi, Mägrakivi, Ussi põllu suurkivi –, kuid nende kohta ei ole sama märkimisväärseid lugusid teada.

Mitmeid eripalgelisi jutte on kogutud Hageri kirikust natuke Rabivere poole jäänud kirstukujuliste kivide kohta. Need kaks on usutud olevat Rootsi kindralite kirstud. Ühe jutu põhjal olevat tegu Rootsi kuninga ja tema poja kirstudega, mille keegi nõid olla ära kivistanud. Teises variandis mainitakse kuningat ja kuningannat. Arvatakse ka, et kivid on raiutud Põhjasõjas langenud Rootsi kindralite haudadele või siis pudenesid kivikirstud tee äärde maha, kui hobused teekonnal perutama hakkasid. Kirstukivid on praeguseks küll kadunud, nagu on ilmselt juhtunud ka läheduses asunud kolmanda kiviga. See andis oma lameda kuju poolest alust juttudele, et Rootsi kuningas olevat seal peal einestanud. Kohalikud inimesed mäletavad kive endiselt. Rootsi kuningaga seostatakse veel Rootsi külas Kangru koplis asuvat Kuningakivi, millest kirjutab oma mälestusteraamatus ka Carl Mothander.

Sildiga tähistatud ohvikive leidub Hageri kihelkonnas rohkesti, kuid enamuse kohta puudub ohverdamispärimus. Pärimust leidub Põikma küla Hiie- ehk Verekivi kohta. Lisaks on teada, et 1905. aastal peksnud tragunid seal surnuks mässulisi talupoegi. Kiviga seondub uskumus, et selle all on peidus varandus ning selle läheduses on nähtud nägemusi. Arhiivi on talletatud teateid, et Adila Mikuri talu ohvikivil olla hundi jäljed ning Mustakivi talu juures asuval Mustekivil on orjatüdruk ära põletatud. Mitmel muul juhul seletavad kohalikud elanikud, et kivide kaitsmiseks pandi neile ohvikivi sildid külge ilma tegeliku põhjusega. 1922. aastal on Adilast pärit Rudolf Tamm nimetanud ohvikivideks kive, mis on tegelikult siiski pigem lohukivid. Tamme nimetatud kive on Richard Viidalepp 1939. aastal pildistamas käinud ning kohalikega rääkides tõdenud, et pärimust nende kohta ei teata.

Kohalikele elanikele on tähtis veel ka Ussikivi, mis küll napilt Hageri piiridest välja jääb ning Jüri kihelkonnas asub. Ohvikivina tuntud kivi, millel ussikujuline muster peal, on juttudes sageli ekslikult Hageri kihelkonda paigutatud. Sellest, et tegu on tähelepanuväärse kiviga, annavad tunnistust mitmed kohalike aktivistide ekskursioonid ning ka põnevad kogemuslood sellest, mida kivi juures läbi elatud või tajutud on.

Sood ja rabad

Raskestiläbitava soo- ja rabamaastiku hea tundmine pakub kohalikele rahvale võõraste ees suure eelise. Sinna rajatud taliteed lubasid külmal ajal otsemini ja kiiremini asulate vahel liikuda. Keerulistel aegadel kasutati neid salateedena, mis võimalda-

sid paku minna. Soosaartele varjuti sõjaaegu lausa terve külaga, samuti kasutasid neid hiljem metsavennad. Varjupaika pakkusid näiteks Ohulepa küla lähedal asunud Varetimäed – seitse rabasaart või mäge. Piirkond jääb küll ametlikult kihelkonnast välja, kuid sõdade või epideemiatega eest põgenemiseks on need just selle piirkonna inimestele oluliseks peidukohaks olnud. Ka Adila rabas olnud Hundilinna on peetud pelgupaigaks.

Seoses rabade ja soodega on pajatatud ka peidetud varandusest. Nii arvatakse Haiba rabas varandus olevat, mida paljud inimesed on tulutult otsimas käinud. Sooga on seotud muidki müstilisi lugusid. Üks meeldejäävamaid neist jutustab, kuidas üks mees peale kõrtsiskäiku metsa ära eksinud ja seal kahe musta hobusega iseäralikku tundmatut kohanud, kes teda tõlla peale kutsus ja lubas pulma viia. Pärast kukelaulu avastanud mees end korraga Adila ja Pajaka küla vahele jäävast Suursoost Põhjata lau lähedalt.

Rohkelt jutuainest andis rahvasuus see, kui 1936. aastal leiti Rabivere rabas turba-lõikamise käigus naise mumifitseerunud surnukeha, kelle surmaaaja dateeris arheoloog Eerik Laid 17. sajandi lõppu või 18. sajandi algusesse (Laid 1936). Niisugune sündmus, mis kogukonnale laiema avaliku tähelepanu tõmbas, aktiveeris hulga laialt tuntud folkloorimotiive, mida rahvajuttudes hakati konkreetse sündmusega seostama. Paljude lugude keskne motiiv oli eksinuna või mõisniku eest põgenedes kogemata kombel rappa uppumine, kuid arheoloogid lükkavad selle versiooni ümber. Sellele, et tegu on matusega, viitab asjaolu, et naine kandis talveriideid, kuid talvel rappa uppuda ei olegi nii lihtne. Samuti asetses rabalaip ida-lääne suunal ning tema juurest leiti münt, mida käsitletakse hauapanusena (Kivirüüt 2018: 84). Teatud mõttes toetavad matmise versiooni rahvajutud naise mõrvamisest armukadede mehe käe läbi. On huvitav, et rahvasuus hakati surnud naist Truutaks kutsuma, kuigi talle omistati eri lugudes erinev identiteet ja saatus. Truutat on peetud nii Lohu toapoisi liiderlikuks kaasaks, kes käinud Seli kõrtsis pidutsemas, kui ka Lohu Vanakubja talu perenaiseks, kes käinud Rabiveres Karuma kõrtsis joomas ja tantsimas. Teinekord on tegu Rabivere sepa naise ja Pukamäe kõrtsiga, siis jälle Hageris elanud naisega, kes üle raba Lohu trahterisse läinud. Mõned lood peavad Truutat hoopis enesetapjaks, kes pärast samasse lähedale maetud: „Vällaperes on Truuta-nimeline inime olnd, see poond ennast senna määle üles, maetud rabasse, kis ennast isi poond, seda pole tohtinud surnuaeda viia“ (EKIKN hag eki1 t [122/3] (252155/7)). Enesetapu põhjusena on ühes loos mängus õnnetu armastus, kuna rikas perepoeg vaest tüdrukut kosida ei tohtinud.

*Hobused Adila küla
rabakoplis.
EPM FP 316:8. Paul
Tamm 1923*

*Kernu kadakas.
HMK F 4014. 1969*

Metsad, salad, puud

Metsaga seotud lugusid on arhiivist vähe leida, sest kihelkonnas ei ole olnud suurt metsamassiivi. Liati oli mõisaaja lõpul ja sõdadevahelise Eesti Vabariigi ajal metsi vähem kui praegu. Nimetatud on Kohila Üleraudtee-metsa, Nonni metsa, Pilpamäe metsa, Rootsi küla Iirepilli metsa ja Metsanurga küla Torupilli metsa, kuid pikemaid lugusid nendest metsadest talletatud ei ole. Kihelkonna folklooris kajastub mets looduskeskkonnana, kust hangiti ehitusmaterjali ja korjati marju, mitte kui konkreetne geograafiline punkt. Küllap on oma nimi olnud kõikidel kihelkonna metsatukkadel, aga arhiivi on neid talletatud vaid Hagerist.

Rikkamat jutuainest on andnud üksikud puud. Neist kahtlemata kõige kuulsam on Kernu kadakas, mis paikneb keset Kernu küla otse Tallinna–Pärnu maantee ääres. Kadakas on praeguseks täiesti kuivanud, kuid püsib siiski veel püsti. Esimesi vigastusi sai ta väidetavalt juba 1941. aastal, mil sakslased telefoniliine tõmmates olla selle latva kärpinud. Kohalike sõnul mõjus kadakale hukutavalt nii maantee soolamine kui ka talvel lumesahaga puu vigastamine. Kadakal usutakse olevat auväärne ajalugu: selle istutajaks peetakse Põhjasõja ajal sealsamas laagris olnud Rootsi kuningat Karl XII või vähemalt mõnd Rootsi kindralit. Üks lugu jutustab sellest, et kadakase kepi löi maasse hoopis keegi sõjavang. Kernu keerdkadakas usutakse olevat kokku keeratud kas kolmest, seitsmest, üheksast või kaheteistkümnest kadakakepist ning selle maasse löömisega on kaasas käinud töotus, mis saab juhtuma siis, kui kadakas imekombel kasvama läheb ning marju andma hakkab. Levinuima versiooni järgi tuleb siis Rootsi kuningas või kuningavõim Eestimaale tagasi. Mõned jutud on seotud ka kadaka kuivamisega: vahel usutakse, et Rootsi võim tuleb tagasi siis, kui kadakas kas tervenisti või vähemasti selle latv ära kuivab.

Teine rahvasuus märkimisväärne puu, mis on küll praeguseks hävinud, oli Põikma ja Rabivere küla piiril tee ääres kasvanud Mustlase kuusk. See olnud nii suur ja kahar, et sinna alla armastasid mustlased laagrisse koguneda. Paljudel juhtudel on puud olnud mälestusmärgid. Näiteks Hageri–Kohila kirikutee ääres kasvanud kaks kuuske olla tähistanud pikse läbi surmatud mehe ja naise hukkamiskohta. Pahklas kasvanud Aabrami kuusk olla istutatud vanal sõjaajal kellegi kindrali või siis hoopis kahe sõduri hauale.

Ajaloolised objektid ja sündmused

Mida dramaatilisemad või verisemad ajaloolised sündmused aset on leidnud, seda tõenäolisemalt saavad need jutuaineseks ja seda kauem need jututraditsioonis säilivad. Just seetõttu on olnud võimalik koguda teateid ja mälestuskilde nii ammuste sündmuste kohta kui Põhjasõja lahingud või katkuepideemiad. Sageli toetavad juhtunut ja sellest inspireeritud jutte maastikule jäänud maamärgid või kohanimed – näiteks juba mainitud Kernu kadakas või Nissi ja Hageri kihelkonna piiril asuv Ruunavere, mille nime seletatakse seal peetud verise lahinguga.

Kõige vanemasse ajalookihistusse jäävad lood seonduvad muinasaegsete linnustega. Hageri kihelkonnas on tuntuim Lohul asuv Loone maalinn ehk Jaanilinn. Maalinna varandus olevat maetud jõehauda. Räägitakse, et linnamäe valli on üritatud lahti kaevata ja sealt on lausa terve möbleeritud tuba vastu tulnud. See jutt toetab uskumust, et samal kohal on varem terve linn asunud, mis hiljem maa alla vajus. Teine teadaolev linnusekoht on Õta maalinn, mis asub Kohatu külas. Samuti nimetatakse Sombari või Soobari linnamäe samanimelise talu maal Haibas, mida rahvajuttudes on ka Soopära maalinnaks kutsutud.

Rahvusromantilisena mõjub lugu vaprast eestlaste sõjapealikust Lallist või Lallost, kes hukkunud Angerja külas peetud lahingus ning kes sinnasamasse maetud. Aastaid olevat ta hauakohal olnud suur kivi, millele raiutud risti iga haru otsas olnud inimese käe kujutis. Kivi olnud laialt tuntud ja seda nimetatud Käpaga kiviks. Läheduses asunud ka koht, mida pikalt Lallikangru väravaks kutsutud. Alternatiivse jutuvariandi järgi olla tegu olnud hoopis Poola või Rootsi pealikuga, kelle nimekuju olnud Loll. Lugu võõrvallutajast lõpeb nii, et kohalik Pahkla peremees Jakob laseb ta maha ning teenib seetõttu endale austava liignime Rüütel.

Kihelkonnast kogutud pärimuse hulgas on veel mälestusi vanadest pelgupaikadest, näiteks Adila Muugaauk, kus kohalik poiss end poolakatest röövlite eest varjanud, või Ohulepa rabas asuvad Varetimäed, kust on varju leitud ka hilisemal ajal. Katku eest varjumist seostatakse ka Kiriklas asuva Orjakatku taluga. Rahvaluule on alal hoidnud ka ohtraid teadmisi Põhjasõja-aegsete maamärkide kohta. Tuntuim seesugune objekt on varem mainitud Kernu kadakas, aga ka näiteks Kohatus asuv Vereva mägi (ka Verila mägi, Verimägi või Vereojamägi), kus on väidetavalt toimunud Põhjasõja ajal nii suur lahing, et veri voolanud ojana mäest alla ning hobuste kabjad olnud vere sees. Ühe teate põhjal on sama kohta seostatud ka esimese maailmasõja aegse lahinguga. Vanadest sõjakäikudest annavad tunnistust mitmed kohanimed – näiteks Laagri

*Salataguse mõis pärast
1905. a ülestõusu
käigus toimunud
mõisate põletamist.
AM 13814:21/a
F 14419. Nikolai
Königsfest 1906*

taluni nimi Prillimäel, Laagrimäe Kohatus ning Laagrimaa talu Allika külas viitavad Põhjasõjale, nagu ka varemalt Kirikla mõisa asemel olnud Rootsivoori mõis.

Mitmeid lugusid ja mälestusi on seoses 1905. aastal toimunud revolutsiooni ja sellele järgneva mässajate karistamisega, mida püüdsid omalt poolt takistada nii Kohila õigeuskirikku preester kui ka Hageri kirikuõpetaja Thomson.

Pea üheski 2015. aastal tehtud intervjuus ei saadud üle ega ümber teise maailmasõja sündmustest, samuti küüditamise ja metsavendadega seotud lugudest. Jutustajad rääkisid kas oma isiklike või vanemate mälestusi ning kahtlemata on paljud neist oma ajaloolise läheduse tõttu selle kogumiku kõige traagilisemad ja kurvemad lood. Teise maailmasõjaga seotud juttudes võrreldakse sageli Vene ja Saksa okupantide kultuurilisi eripärasid ja suhtumist kohalikesse. Samuti kirjeldatakse väiksemaid lahinguid või tapmisi, mis külades aset leidsid, ning muid sõjaaegseid episoodide. Üks lugu räägib, kuidas Mõnuste külas Kannelmaa talus varjatud haiget Saksa sõdurit venelaste eest. Ruila, Allika ja Muusika külast kogutud lood kirjeldavad vana Pärnu maantee äärde kaevatud tankitõrjekraavi ja venelaste plaani teed õhkida, mis siiski ei õnnestunud. Kuid ka kõige raskematest aegadest kõneldakse lõbusamaid lugusid. Näiteks olla sakslaste hävitusrong Kiisal ühe vaguni kaotanud, mis osutus kohalike suurimaks rõõmuks moosivaguniks. Valusate küüditamisjuttude kõrval mäletatakse ka käputäit imelisi pääsemiselugusid näiteks isikliku heateo läbi või seepärast, et Ohulepa külla ei õnnestunud küüditajatel halbade teeolude tõttu lihtsalt sõitagi. Ootamatu, kuid väga inimliku vaatenurga sõjaajale pakub siiagi kogumikku jõudnud meenutus, kuidas „sõjaaeg oli üks ilus aeg“, sest küla elas (ERA, DH 1953 (18)).

Metsavennapärimus räägib haarangutest, toimunud tulevahetustest ja üldistest kuuldest, mida nende kohta külas teada oli. Kui oluline teema see jätkuvalt on, ilmneb sellest, millise tähelepanelikkusega loetletakse pärimuse kogujatele ette metsas varjunud meeste nimesid. Sellised olid näiteks Ohulepast pärit Luisu Jaan, Allika Jaan Pukamäe külast ja Kabilast Mäetse talust pärit Sass, kes vaatamata oma metsavenna staatusele siiski ka jätkuvalt kodutalu juures puskarit ajas. Mitmes loos mainitakse Rabivere soos asuvat Haavemäge, kus on olnud haarangu käigus tapetud metsavendade punker – ning hiljem nende hauad.

Asustus

Hageri kohapärimuse hulgas on nii lugusid sellest, kuidas mõni küla on endale nime saanud (nt Kernu, Muusika, Mõnuste, Rootsi, Päevati jt) või kuidas külad on liikunud ühe mõisa haldusalast teise kätte. Samuti räägivad lood talunimedega saamisest. Näiteks Hageri külas Lille talus elanud kärner, kes mõisale lilli kasvatanud. Hageri valla Anijala (Pihali) küla Pilli talu saanud nime jälle selle järgi, et seal noored koos käinud ja pilli mänginud. Hageri Korjuse talu kohal olnud aga enne soo, kus inimesed sõja ajal peidus olnud, kuid viimaks vaenlase poolt ülesleituna hukati.

Mõisaaegne maakasutus jagas talude põllu- või heinamaad väikesteks tükkideks, mis asusid vahel üksteisest küllalt kaugel. Ilmselt on see üks põhjustest, miks igal põllulapil, heinamaatükil ja väikesel mäekingul on varemalt olnud oma nimi. Kindlasti on põhjus ka selles, et inimesed toimetasid looduses rohkem ning seepärast pidi kuidagi kutsuma ka kohti, kus seenel ja marjul käidi, jahti peeti või kala püüti. Sageli on isegi mitte kuigi suure metsamassiivi erinevaid osasid kutsutud eri nimedega. Samuti on nimetatud jõgesid reeglina selle järgi, mis asulast ta parasjagu läbi jookseb, või on sel ise nimed ka ühe asula sees.

Kohilasse rajatud uutele elamurajoonidele leidis rahvasuu sobivad hüüdnimed asutamislugude tõttu. Kiuste küla olla saanud nime Kiuste-Hansu järgi, kes kolis oma poe Hagerist Kohilasse. Soolikaküla nimi tuleneb elurajooni välisilmest. Teisel pool raudteed Hageri tee äärsed, veidi kõrgemal asetsevad maju hakati kutsuma Toompeaks. Haibas on see-eest Karbiküla, kus majad nagu karbid püsti on. Nõukogude ajal rajatud Adila ja Rabivere küla ühendavat teed hakati kutsuma Sõpruse puiesteeks. Selle läheduses asunud uudismaast tehtud põld ristiti rahvasuus kiiresti Pioneeride väljakuks. Ka Haiba sovhoosi suuri põlde kutsuti irvhammaste poolt Kasahstaniks ja Siberiks.

Jutustamise ajendiks on sageli ka tähelepanuväärsed hooned, mille saamislugu või millega seonduvat saladust lood avavad. Selliseks ehitiseks on igas kihelkonnas olnud kahtlemata kirik. Hageri kirikuga seotud lood seletavad Hageri nime saamislugu ning seda, kuidas kirikule sobiv asupaik leiti. Kesketeks tegelasteks on härjad, kellel lasti kivikoormaga vabalt liikuda ning kes sellega viimaks kinni jäid hagerikku ehk varjualusesse (vrd sissekannet Hageri küla kohta „Eesti kohanimeraamatus“). Mõnes loos mainitakse praeguse kiriku eelkäijaid – algsed puukirikud on kahel korral tuleroaks langenud ning praegune kirik ehitati neist veidi eemale. Räägitakse ka, kuidas algselt taheti kirik ehitada hoopis Pahklasse, kuid müürid kukkunud mitu

*Sepa saun, Hageri kkk,
Adila v. ERA, Foto
168. Tõnu Võimula
1936*

korda ümber. Sellepärast lastud härgadel uus koht valida. Ühel juhul on ehitamise eestvedajana nimetatud Taani kuningat Voldemar II. Tore lugu ja kõigist eelnevaist ilmselt ka kõige tõepärasem on kirjeldus, kuidas kirikuehitaja naine toonud talle iga lõuna Rabiverest kaheksa kilomeetri kaugusele suppi.

Mõisahoonetega seotud lood räägivad sageli elusa inimese seinasse müürimisest. Selliseid lugusid on teada näiteks Kernu mõisa kohta. Samuti on huvitav sisse-müürimislugu seotud Kirikla mõisahoonega, mida toetab kirjanik Muia Veetamme folkloorisel ainesel põhinev poem „Kägu“ (Veetamm 1974: 174–176). See kõneleb, kuidas Hagerisse kivist kantsi ehitades olevat sinna üks noormees sisse müüritud, keda tema õde päästa üritas. Mõistagi seonduvad mõisahoonetega hirmu- ja kummituslood. Levinud motiiv on maa-alused käigud naabermõisate vahel, keldris asuvad piinakambrid, aga ka see, et mõnigi mõis olla varem hoopis klooster olnud. Viimast usutakse nii Adila kui ka Sutlema mõisa kohta, mille vahel ka maa-alune käik pidavat olema. Samuti teatakse kloostripärimust Angerja kohta.

Muidugi on rahvamälestuses alles kõrtsid ning teised joogikohad. Kohila lugudes domineerivad trahter Roheline Konn ja töölt tulnud meestele joogikraami kaasa müütav putka hüüdnimega Naiste Kiuste. Jutuks tuleb ka Mõnustes asunud teeäärne peatuskoht, nn Topka peatus, kus mehed enne koju minemist väikse napsi tegid. Selliste lugude fookus ei ole ehitistel või füüsilisel ümbrusel, kuid need näitavad meeste vajadust omaette olemise ajale.

Elumajad kerkivad jutuaineses esile omanike või elanike tõttu, kes on mingil viisil silmapaistvad või hoopis pisut veidrad tundunud. Eredaks näiteks on kunstniku ja

väidetava valerahategija Pilpa maja Kohilas, või Kiisal asunud von Kolki eluase, mida rangelt võttes ei saagi majaks nimetada. Seda enam on kontrast roigastest tehtud uberiku ja selle elaniku härrasmehelike maneeride vahel rahvasuus värvikaid lugusid tekitanud. Kauemaks on kohalike inimeste juttudesse jäänud ka Kiisal asunud Nipet-Näpeti maja, kus pererahvas pidas majas lehma, ja Vorbe maja Kohilas, mis oli väidetavalt Kohila alevi esimene maja. Talude kõrval on kõneainet pakkunud ka saunad. Saunades elasid kehvema elujärgiga inimesed, kellel oli vähe maad ja loomi. Jutuaineks sattusid saunikud, kes paistsid kogukonnas silma oma ravitsemisvõime või muu harukordse omaduse tõttu.

Kohapärimuses on oluline roll ka teedel, mis inimesi ühendavad, olgu need siis maapealsed või maa-alused. Talupoegade elusfäärist välja jäävaid hooneid nagu mõisad või kirikud seostati salapäraga ning lugusid salateedest kõneldi vist küll iga Hageri kihelkonna mõisa kohta. Mari-Ann Rimmel märgib Harjumaa mõisalugude kogumikus, et „kõige levinum jutumotiiv seoses mõisarajatistega on kahtlemata maa-alune tee“ (Rimmel 2008: 29). Usuti, et Varbola linnusest viib maa-alune tee Hagerisse ning Loone linnusest Lohu mõisa. Maa-alust salaühendust kahtlustati Adila mõisa juures tegutsenud kloostri ja Hageri kiriku vahel ning samuti Sutlema kloostri ja kiriku vahel. Kääk olevat olnud ka Angerja linnuse ja Salutaguse mõisa vahel, Haiba mõisa ja Lossimäe vahel ning Ruila jääkeldri ja Laitse lossi vahel. Samuti mäletab pärimus taliteid, mis andsid kohalikele võimaluse talviti otsemini liikuda, aga ka vanu sõjateid, millest arvatakse looduses siin-seal märke alles olevat. Nii teatakse nimetada Rootsi sõjateed Pahkla mõisa juures, sõjateed Kabilas, Kohatus üle soo minevat sõjateed, aga ka pakkteed, mis läinud Angerjast Loone linnusele.

Sildadest meenutatakse Kiisa raudteesilda, mis lasti teise maailmasõja ajal õhku ning kus sakslaste hävitusrong kaotas ühe vaguni. Hoopis teistmoodi on kohalikel meeles jalakäijate sild Kohilas Tohisoo mõisa lähedal, mida selle omaniku rahvuse tõttu hakati Juudisillaks kutsuma. Ikka veel mäletatakse nõrdimusega, kuidas tujukas sillaomanik vahel meelega sillaväravad kinni pani ja sundis lapsi suure ringiga mõisas asuvasse kooli minema.

Mõnuste küla paekarjääri või paemurdu on vahel lausa marmorimurruks nimetatud. Teatakse, et sealt kaevandatud kividega on ehitatud nii Peterburi Iisaku katedraal kui ka naabruses asuv Kernu mõis. Kive on antud mõisa ehitamiseks käest kätte ning juttude põhjal on pae kaevandamiseks kasutatud karjääri aheldatud orjade abi. Karjäärist on selle tunnistusena väidetavalt leitud käe- ja jalaraudu.

Mõisad ja mõisnikud

Hageri kihelkonnas on eri aegadel olnud üle paarikümne eri suuruse ja funktsiooniga mõisa. Tähtsamatel peamõisatel olid kõrvalmõisad, samuti leitud piirkonnas kiriku-mõis ning vähemaid karjamõisaid. Paljud karjamõisaks ehitatud puuhooned on ammu kadunud. Sellised olid näiteks Adila karjamõisana funktsioneerinud Nõmme mõis; Nõmmepere (ka Uuemõisa) mõis Ohulepa külas ja Sutlema mõisa karjamõis Parkhofi. Kuid rahvajuttudes on nende kohta säilinud värvikaid ja rikkalikke detaile, millest avaneb korraga nii argieluline kui fantastiline vaade sellele, kuidas tajus võrast kultuuri ja võimu kohalik pilk. Parkhofi mõisas elanud keegi Rikas Anna, kes, nagu hüüdnimigi ütleb, tõesti rikas olnud ning seetõttu röövlite poolt tapetud. Samuti töötanud seal hobulaenutus ning veel usutakse mõisa pargis olevat olnud iselaadne vajuv koht, kust võis väidetavalt maa alla minna: „Kui keegi tahab maapealsest elust lahti saada, mingi hüpaku auku, saab minna maa alla, kus ta elu on parem“ (ERA II 226, 303/5 (1)).

Suuline pärimus ei kajasta kuigivõrd mõisate halduslikku või administratiivset ajalugu. Valusasti ja teravalt tuleb see teema esile vaid siis, kui inimene või terve perekond on ühest mõisast teise vahetatud. See on olnud seda solvavam, kui on välja arvestatud, mida ühe inimese elu mõisnike meelest väärt oli. Enamasti vahetati inimesi jahikoera või -koerte, aga õnnelikumal juhul punase pulli vastu, nagu räägib üks Maidlast pärit lugu. Koerte vastu olla talupoegi vahetanud nii Kelba, Ruila, Adila, Sutlema kui ka Lohu mõisnikud. Lisaks inimestele on varemalt terved külad käinud üsna lihtsalt käest kätte. Näiteks kõneldakse, et Tohisoo mõisnik olla võitnud kaardimängus maad Kohila mõisnikult, mille tulemusena tekkis Tohisoo küla. Esindatud on ka pärimuses üsna levinud jutumotiiv, kus pidulikul olengul võtab keegi härrasmees kogemata kõhutuult lasknud mõisapreili süü enese peale ning saab tänutäheks kas tüki maad või mõne küla. Nõnda saanud Pahkla mõisnik von Taube Kohila preililt hulga head palgimetsa ning Haiba mõisa noorhärri Vardi preililt Sipa küla, mida jutu järgi algselt Peeru külaks kutsutudki. Samuti on liikunud mõisate vahel Kohilas asuv Karussillamägi – heinamaa, mille saanud Tohisoo preili Kohila preililt.

Kui tavaliselt vastandub mõisapärimus „tavalisele“, see tähendab talupoeglikule eluviisile ja on seetõttu loomult demoniseeriv (Valk 2008: 64–65), siis Hageri kihelkonnast on talletatud palju mõisaga seotud mälestusi reaalistest sündmustest ning isiklikest kokkupuudetest. Neis joonistub välja inimlikum suhe härrasrahvasse. Sageli meenutatakse, mis toimus mõisas 1905. aastal, mis sai hoonetest ja mõisnikest, milline oli talupoegadest mässajate saatus. Põhjalikult on seda oma kihelkonna ülevaates

kajastanud Ajaloo Seltsi stipendiaat Ants Vihman, kes küsitles nii mässulisi kui ka sündmuste vahetuid tunnistajaid. Detailrikkad lood konstrueerivad toimunud sündmuste tegevuskäiku täpselt. Räägitakse nii mässajate tegevusest, kättesaadud mõisnike alandamisest, mässajate karistamisest, kui sellestki, kuidas keegi talumees või kooliõpetaja mõisnikule keerulises olukorras appi läks. Mitmelgi juhul jäi mõis põletamata seetõttu, et kohalikud talupojad mõisniku kaitseks välja astusid. Nii jäi terveks Lohu mõis, mille sisemust võõrad mässajad küll lõhkusid, kuid ka neid polevat toleaeagne mõisnik Alexander Georg von Helffreich (1826–1908) välja andnud. Üks jutt siiski mainib, et mõis jäeti süütamata hoopiski seetõttu, et taheti säästa lähedal paiknenud viljaaitu. Ka Lohu järgmist mõisnikku Konstantin Baranoffi (1859–1936) on rahvas enamasti hea sõnaga meenutanud. Sama kehtib ka Ruila viimase mõisniku Arved Julius Alexander von Bremeni (1893–1944) kohta, väidetavalt ei ole ka Ruila mõisa põletatud just seetõttu, et rahva viha ei olnud mõisniku vastu piisavalt suur olnud.

Hageri kihelkonnast polegi palju jutte, mis räägiksid erakordselt julmadest mõisnikest või inimeste piinamisest. Vaid Kelba mõisa keldrist usutakse olevat leitud piinariistu. Sellele vaatamata on mõisnike galerii mitmekesine – siin on nii ebameeldivaid tegelasi kui ka talupoegade vastu üsna lahkeid ja sõbralikke tüüpe. Kurja härrana viidatakse siinses kogumikus sagedasti Kernu mõisnikule Ungrule. Samuti ei leia rahvasuus erilist halastust Maidla ja hilisem Pajaka valitseja Michael Markgraf (1837–1904), kes on rahvajuttudes olnud vihatud mees. Temaga seotud jutupärimus on suisa pahatahtlik

*Kohila mõisa peahoone.
Madis Karbe 2008*

*Hageri koguduse
õpetaja Konstantin
Thomson. HM
F 57/2412 7-8. 1920-
1930*

või vähemalt tugevalt naeruvääristav. Et kurja mõisniku kuju juurest on ainult samm demoniseerimiseni, nähtub 1934. aastal kogutud jutust, kuidas mõisnikud levitanud talupoegade seas meelega koolerat, mille abil inimeste arvu vähendada.

Hageri kihelkonna mõisnikega on seotud ka suur hulk humoorikaid ja tõgavaid lugusid, kus pannakse naeruks härrasrahva ekstsentrilist käitumist või tekib mõisniku ja talupoja vahel mingi koomiline arusaamatus. Huvitav on seegi, et nendes lugudes võib sihtmärgiks osutada nii mõisarahas kui ka talupoeg. Näiteks võib tuua juturühma Kohila mõisnikust Lüüderist, kes valvas mõisa silla juures, kas talupojad teda nähes ikka mütsi kergitavad. Adila mõisnikul olnud mustanahaline käskjalg ehk lööper, kes mõisniku äraolekul olla mõisaprouale lapse teinud ning pärast seda ära kohitsetud. Angerja mõisnik oli alati nii täpselt rongijaamas, et jaamaülem lasi tema järgi ronge välja. Sama motiivi on tuntud ka Valtu mõisniku kohta (Kulagina 2011: 262). Tore lugu on ka Kernu mõisnikust Kotzebuest, kes andis oma talupojale kingituseks korvitäie kartuleid, kuid viimane ei taibanud, missugused „munad“ täpsemalt söögiks mõeldud on.

Mitmed jutustajad mäletasid kogumise ajal mõisnikke veel ise ning kirjeldasid endi kokkupuuteid mõisarahvaga. Üks lugu räägib, kuidas Adila mõisaproua kutsus jutustaja enda juurde sööma, kuid lapse pettumuseks pakuti täiesti tavalist talutoitu. Samuti kirjeldas kaks jutustajat, et Haiba mõisniku tütar Niina Rosenthal oli väga tore ja sõbralik tüdruk ning käis sageli koos kutsariga külalastel koolis vastas, et neid koju sõidutada.

Ajaloolised isikud

Lisaks mainitud mõisnikele on rohkesti kõneainet pakkunud Konstantin Adolf Thomson (1865–1938), kes oli aastatel 1892–1936 Hageri koguduse õpetaja. Thomson oli juttude põhjal kihelkonnas lugupeetud ja austatud mees. Küllap võis lugupidav läbisaamine kirikumehe ja kohaliku rahva vahel olla just üheks põhjuseks, miks 1958. aastal toimunud KKI ekspeditsioon Hagerist pastorinaljandeid ei leidnud. Thomsoniga seoses on küll mõningaid koomilisi lugusid, kuid naljad jäävad alati sõbraliku tõgamise piiridesse. Paar naljalugu on seotud ka Hageri hilisema kirikuõpetaja Albert Soosaarega (1906–1995), millest üks jõudis siinsesse raamatussegi.

Otsapidi ulatuvad Hageri kihelkonna maadele ka Rummu Jüriga seotud lood, mis peamiselt keskenduvad uskumusele, et tuntud röövel on kuskile siiakanti oma varanduse peitnud. Asupaigaks arvatakse olevat kiviaed Kirdalu kõrtsi lähedal, kuid sama usutakse ka Jüri ja Hageri kihelkonna piiril asuva Ussikivi kohta. Samuti rää-

gib üks lugu sellest, kuidas naiseks maskeerunud Jüri on valve all olnud Tõdva sillast probleemideta üle sõitnud.

Pea igas külas on elanud ja seega ka kõneainet pakkunud inimesed, kes on teistest erinenud ja silma paistnud kas oma jõu, nupukuse, ravitsemisoskuse või mõne veidrusega. Nii räägivad lood Rabivere Suurest Jakobist või Jaagupist, kes olnud nii tugev, et vedanud laguneva tee aegu hätta jäänud hobust ise ree peal edasi. Haibas elanud Kolka – vene päritolu suur ja tugev mees – võis hammastega söögilaua üles tõsta. Hammastega laua ülestõstmise kunsti oskas ka Osvald Meier Muusika külast, kuid veel tuntumaks sai ta siis, kui tal õnnestus olümpiavõitja Johannes Kotkas selili panna. Aespas Jäetma ja Uuesauna saunas elanud Küti Kustas olevat aga olnud jahimees, kes olla tapnud 96 hunti, kuna mõis maksis tol ajal huntide hävitamise pealt raha. Vägevatest naistest on juttudes esindatud Suur Tiina Kernu mõisast, kes julges kurjale mõisnikule vastu astuda, ning Aespast pärit Anu, kes suutis oma erakordse jõu tõttu suuri viljakotte üksipäini ringi tarida.

Sageli räägivad lood ka mõne tubli ja aktiivse taluperemehe juhtumustest. Üks selline oli kahtlemata Mikuri Kaarel ehk Kaarel Tamm Pihali külast. Räägitakse, et kui Kaarli maja põles, pidas mees enne kustutustööd tarviliukuks kõhu täis süüa ja asus tegutsema alles lauast tõustes. Rahvasuus on talletatud ka tema rukki kasvata-mise lugu. Esimesel aastal olnud vale väetisega soos maha pandud rukis külarahva naeruks, kuid järgmisel aastal kasvanud kõrred lausa üle pea. Mitmeid lugusid on ka Kiuste-Hansust – kaupmehest nimega Hans Mikker –, kes pani oma äri püsti just sellisesse kohta, et kõik kirikuteelised tundsid kiusatust midagi osta. Teise jutu järgi teinud ta oma kaupluse nimme juba olemasoleva poe juurde. Samuti pakkus jutuainest Kohilas elanud kunstnik ja valerahategija Oskar Pilbas, kelle ehitatud üürimaja siiani Pilpa majaks kutsutakse.

Juttudesse satuvad tihti ka küla nalja- ja pillimehed, vanatüdrukud ja vanapoisid, natuke teistmoodi või suisa veidrad ning ka õnnetu või erakordse elusaatusega inimesed. Nii saab siinse raamatu kaudu tuttavaks Mõnuste küla Linnumetsa talus elanud Eduard Valsnepiga, kes oli sõna otseses mõttes vanavarakoguja. Kuigi ta leidis suurt väärtust peituvat teiste külainimeste prügis, mida ta endale koju tassis, arvati, et temast jäi maha väärt kraami. Pärast Eduardi surma on korduvalt käidud tema talu juurest kulda otsimas. Tutvustamisele tulevad ka bravuurikas Konna Meeri, kes oli Kohila trahteri Roheline Konn püsikunde; kummalise autoga ringi sõitev Koibu talu peremees Kiriklast, keda kutsuti seetõttu Sõjaministriks, ja samast külast pärit Sendimiljonär – rõõmsameelne napsimees, kes peale unes soovitatud lotopileti ostmist ja

sellega tõepoolest võitmist kõikidele võlad tasus ja endale korraliku maja ehitas. Üsna kirju inimgalerii joonistub välja ka Kiisa lugudest, kus ehk kõige rohkem kõneainet pakkus värvika elusaatusega härra von Kolk.

Ühiskondlikud vastuolud

Ka külaühiskonnas oli kihistumist ning läbi ajaloo on toimunud vastandumine või mõõduvõtt naaberkülade, aga ka omaküla inimeste vahel. Naabreid on vahel tõgatud, ent puhuti on ette tulnud ka tõsisemaid vastasseise. Heaks näiteks on pilkenimed. Ümberkaudsete valdade või külade elanikele pandud nimed lähtuvad tihti sellest, mis nende asula nimega paremini kokku kõlab. Kuid seda, et igas naljas leidub siiski ka väike tõetera, on kinnitanud mitmed jutustajad. Näiteks Ruila mõis olnud tõepoolest paremal järjel kui Kernu oma, seega võib ütlust „Ruila rikkad, Kernu kehvad“ teatud mõõndustega õigeks pidada. Kõiki Hageri ja Keila kihelkonna piiril olevaid alasid iseloomustab ütlus „Ruila rikkad, Haiba uhked, Kernu kehvad, Laitse laisad, Vardi vaesed, Tuula tugevad, Ääsmäe ähmid, Pajaka piriparajad“.

Külasiseseid vastuolusid ja tõgamisi on pandud ka lauluvormi. Külalaulu, kus pea iga talu kohta on loodud iseloomustav rida või salm, mäletatakse siin ja seal, aga kahjuks on praeguseks inimestele meelde jäänud ainult fragmendid. Varemalt ei pandud pärimuse kogumistel sellistele lauludele kuigivõrd rõhku, sest need mõjusid liiga kohalike ja mittestereotüüpsetena. Teinekord nimetatakse külalauludega seoses ka laulutegijaid, nii on teada Kase Juss Adilast ja Evald Einlo Sipa külast. Mõnuste küla laul on tervena säilinud ja kogumikus ära toodud.

Jutte leidub ka teiste rahvuste, peamiselt romade kohta. Juttudes ja mälestustes figureerivatel mustlastel olid külade läheduses välja kujunenud lemmikkohad, kuhu nad oma laagri üles panid. Kohalikega puutusid nad kokku mõõdukalt – küsisid süüa, ostsid kokku kaltse, püüdsid millegagi kaubelda või tulevikku ennustada. Nende külaskäikudesse on suhtunud distantsi hoides, ent sallivalt. Ainus lugu, mis sisaldab vastasseisu, on juhtum Kábikülast, kus väikesed mustlaspoisid tulid neid narrinud külapoisile kätte maksma.

Mõned jutud räägivad ka külanoorte omavahelisest kemplemisest. Sageli oli see poiste ja tüdrukute vaheline naljategemine, mis teinekord käest läks. Hageri kohtus olla üks poiss saanud karistuseks „25 triibulist“, kui ta armukadeduse tõttu tütarlapse voodisse punaseid sipelgaid sokutas. Hagerist on pärit ka jutt, kuidas naised olevat lasknud suisa ametlikult kohaliku kõrtsi kinni panna, et mehed seal joomas ei käiks.

Folkloor võimaldab inimestel väljendada tundeid, mis tekivad kokkupuutel hirmsate kogemustega. Hulk lugusid räägib ühiskonna varjukülgedest – vargustest, röövimistest ja tapmistest. Juba Põhjasõja aega paigutuvad lood kirjeldavad, kuidas külla sattunud üksikud väejooksikud kellegi tapnud (nt Adilaga seotud lugu „Taani röövel kasakas“) – ja lõpetuseks ka ise kellegi kohaliku vapra mehe või naise käe läbi hukka saanud. Ka uuemate sõdadega kaasnesid vargused ja tapmised, mis ei tulene- nud otseselt lahingutegevusest, vaid pigem jõude elanud või toitu otsinud sõdurite jõhkru- sest („Röövimised“). Teisalt pannakse ka nii mõnigi vargus metsavendade arvele („Sobli poe vargus“). Raamatust jäi välja suur hulk lugusid, mis kirjeldavad röövmõrvu, muidu tapmisi või juhtumeid, kus mees oma naise maha löönud ning surnukeha ära peitnud.

Usuliikumised

Saksamaalt Herrnhuti linnast alguse saanud hernhuutlus ehk vennastekoguduse liikumine jõudis 18. sajandil ka Eestisse. 1740. aastatel Hageris kanda kinnitanud lii- kumine sai just siin tõelise hoo sisse ja etnoloog Jaanus Plaat peab seda üheks aktiiv- semaks hernhuutluse keskuseks kogu Eestis (Plaat 2018: 320). Kihelkonna kaks palvemaja Tõdval ja Hageris tegutsesid veel Nõukogude ajalgi, mil kümned bussid olevat toonud kaugemalt inimesi kohale ning pühapäevahommikune protsessioon viis kirikusse teinekord pea tuhat inimest. Veel praegu tähistatakse palvemajades aastapäevi. Mitmed inimesed mäletavad, kuidas peale kirikut mindi alati ka palve- majast läbi, kuid n-ö õiged vennastekoguduse vennad pidasid seal oma palvetundi juba enne kirikuteenistust. Mari-Ann Remmel kirjeldab Nabala valla kogumikus, kuidas vennastekoguduse vennad moodustasid omaette laiema sotsiaalse kogukonna ja sageli käidi külas ka teistes palvemajades ning tunti üksteist üle valla- ja kihel- konnapiiridegi (Remmel 2017: 157).

Palvetunde peeti ka taludes. Pea igas külas on olnud kaks-kolm talu, kus toimusid kooskäimised ja peeti pühapäevakooli. Jutustajad on rahvaluulekogujatele nimetanud aktiivsemaid inimesi ning talusid, kus palvetunde läbi viidi, ning jaganud kavalusi, kuidas koduseid palvetunde ja suuremaid kirikupühi seoti näiliselt mõne pereliikme sünnipäevaga, et suurem hulk inimesi saaks segamatult talus kokku tulla.

Lisaks vennastekogudusele oli kihelkonnas oluline roll luteri kirikul, aga kõnel- dakse ka baptistidest ning Kohila õigeusu kirikuga seonduvast. Paaris loos räägitakse ka taevakäijatest – Lääne-Eestis levinud ekstaatiliste prohvetite liikumisest. Nime- tatakse, et prohvetiandega olnud ümbruskonnas kaks inimest – üks elanud Juuru

kihelkonnas Selis Väravavahi talus ja teine olnud Kirikumäe sauna Mari Adila külast. Inimesed käinud nende juures nõu küsimas ja et teha kindlaks, kas prohvet püsib sügavas transis või püüab taevakäija lihtsalt inimesi ninapidi vedada, kiusati neid seansi ajal. Kui prohvet valule ei reageerinud, usuti ta viibivat õiges transis ja tema ennustust võeti tõena.

Kardetud kohad, pühad paigad ja üleloomulikud olendid

Looduses on kohti, kuhu ei ole ilmaasjata mindud või mida on suisa kardetud. Neil paikadel on usutud olevat kas ühendus teispoelse maailmaga või on neid pühaks peetud. Hageri kihelkonnas on mitmeid looduslikke pühapaiku – kohti, kus inimesed looduses ohverdamas ja ravimas on käinud. Kahjuks on aga suurematest pühapaikadest, hiitest, teada küll lugusid, kuid ebapiisava kohakirjelduse tõttu on neid keeruline kaardile paigutada. Mingil põhjusel on nende asukohad inimeste mälust kadunud. Võimalik, et nii pärimust kui hiiemägede kasutust mõjutas kihelkonnas aktiivselt tegutsenud vennastekoguduse liikumine. Mõnedki varasemad pühapaigad on aja jooksul muudetud kultuurmaaks ja seetõttu hävinud. Mikk Tali lokaliseeris oma uuringus 14 teadaolevast hiiekohast 9. Ta märgib, et paljud kihelkonna hiielokohad on paiknenud küladest eemal. Esindatud on nii mäed (Lohu Iidumägi, Rabi-vere Väikeküla Hiiemägi), nõod (Angerja hiiellikad, Kohatu küla hiied) kui ka soos paiknevad pühapaigad (Kabila hiiemägi, Hageri Jürimägi). (Tali 2018b: 73.)

Kui uskumused näkkidest, krattidest ja haldjatest tunduvad tänapäeva inimesele juba kauge väljamõeldisena, siis lood kummitustest ja vaimudest on endiselt aktuaalsed. Kuskile pole kadunud uskumus, et surnu võib tagasi koju tulla või jääda kinni oma hukkumispaika. Kodukäija annab endast märku ootamatute helide või sammudega ning enamasti ei suhtu inimesed sellesse kuigi hästi. On ka lugusid, kus surnu tuleb tagasi, et midagi head või vajalikku teha – näiteks toob surnud naine oma mehele piitsa, mille too ära kaotas. Kiisa Jaagu talu peretütre vaim, keda Tõndaks kutsutakse, tundub samuti sõbralik kummitus olevat. Tema kohalolu kogesid pea kõik inimesed, kes hiljem samas asukohas paiknenud rahvamajas töötasid.

Lisaks koduskäivatele vaimudele võib kohtuda ka koju minevate vaimudega. Nimelt kirjeldavad mitmed lood seda, kuidas noorelt surnud Kohila mõisapreilit on nähtud Kohila ja Hageri vahel oma endist elupaika vaatama minemas. Samuti on levinud jutud sellest, kuidas õhtuti või öösel hakkab teelisel keegi kõrval käima. Enamasti lõppeb või algab vaimuga kohtumine surnuaiast möödudes ning kummalisest kaaslasest annab sageli märku hobune, kes tõrgub edasi minemast. Kalmistu lähedal

liikuvate vaimude kõrval räägitakse lugusid kabelist paistvast kummalisest valgusest, varjusurnu ootamatust ärkamisest, kui kulda himustav röövel ta haua lahti kaevab, ning öösel kabelisse läinud poiste või meeste julguseproovist.

Vaime kohtab ka mitmes mõisahoones. Nii teatakse kummitusest Haiba mõisa keldris. Maidla mõisas olla kummitanud endine mõisaproua ning ka Kernu ja Lohu mõisas on nii mõndagi ebaharilikku kogetud. Kõige rohkem kummalisi juhtumeid seostub aga Tohisoo mõisaga. Kuna teise maailmasõja ajal oli seal sakslaste haigla, on seal hiljemgi nähtud Saksa sõduri vaimu. Terve rida kummalisi juhtumisi on mõisas aset leidnud alles hiljuti sealse koolituskeskuse töötajatega. Nimelt on seal kuulnud nii samme kui ka muid kummalisi ja seletamatuid helisid. Lisaks on mõned keskuse töötajad kohtunud soliidset riides ning ühtmoodi ilmuva ja kaduva meesterahva vaimuga.

Vaime võib näha ka matmispaikades või kohtades, kus keegi on hukka saanud. Nii on teateid vaimudest Viliveres Tärnamäel, Kajamaa Hүүdiaugu mäel, Salutaguse Kalmumäel, Hageri Võllamäel, Lümandu Vaimudemäel, Adilas Muugaaugus, Muusika küla Kääbastemäel, Kohila juures Urge mäel ja veel paljudes teistest kohtades. Samuti on Keila jõel, mida Maidlas asuva Trelly veski juures on Trelly jõeks kutsutud, nähtud kummalisi nägemusi – kõigepealt imelikku vanameest, kel oli suus kaks pikka hammast, ja seejärel halli jänest, kes ootamatult kadus. Lisaks inimkujule võib üleloomulik olend ilmuda ka loomana. Haibas Juhkama talu heinaküünis olla nähtud ilvest, kes erines tavalisest loomast selle poolest, et ta olnud „nagu heinasaad kellasi täis ja sada paari jalgu all“ (ERA II 226, 281 (7)).

*Leo Saral ja Lona
Päll Rabivere külas
Kilu talu ja Lepiku
taluaseme vabel
kultusekivi juures.
ERA, DF 37390.
Marianne Kõrver
2015*

Üsna mitmed eelmise sajandi algupoolest kogutud lood räägivad ka näkist, keda on kohatud mitmel pool jõgede ääres ning kelle nägemisega seostatakse hilisemaid uppumisi samas kohas. Näkki on nähtud Keila jões Kohila Kapa kõrtsi juures hommikuti peamiselt ilusa valge ihu ja suurte rindadega end peseva naisterahva kujul. Samuti on näkki märgatud Lohu mõisa, Tohisoo ja Tõdva kõrtsi juures ning Hageri Urge augu ääres.

Vanemates lugudes kajastatakse ka kohtumisi metshaldjatega – Adilas ajanud metshaldjas lapsi suure kitse kujul taga ning Urge mäel sattunud mees metshaldja teele magama, kes ta peagi üsna nõudlikult üles ajanud. Samuti kajastuvad lugudes kohtumised luupainajate ning krattidega. Teatakse nimetada mitmeid kohti, kus on kratti nähtud, või inimesi, kellel usuti selline abimees olevat – näiteks Tohisool peetud kratti Indreku saunas, Urgel tegutsenud kratt silku oksendava kassi kujul ning Allika küla Sooba talus vedanud kratt pererahvale vilja. Üks jutustaja räägib lausa kahest korrast, kui ta lapsena kratti juhtus nägema. Hääletult lendav ja tsingist pesuvanni meenutav kratt on väga sarnane tänapäeva inimeste UFOkirjeldustele.

*Tohisoo mõis. AM F
19925. E. Kullamäe
u 1935*

Seletamatuid valgusnähtuseid või vaikselt lendavat helendavat objekti on kirjeldanud üsna mitmed jutustajad. Mõnel juhul on neid ilma igasuguse kahtluseta UFO-deks peetud, teinekord pole rääkija salapärasest nähtust seletada osanud. Kummaliste taimeriringide kujul on tulnukad käegakatsutavad jäljed maha jätnud Lestima külla.

Üleloomulike olendite kõrval tunduvad lood majaussidest palju tõepärasemad ja argisemadki. Majausse peeti majapidamises õnnetoojaks ning seetõttu hoolitseti nende heaolu eest igati. Lepituseks anti neile piima. Majaussidele pole keegi tohtinud kahju teha, kuna siis sündivat see inimesele enesele tagasi. Sellisest uskumustest nähtub nende tõeline üleloomulik taust ning rahvaluulekogud kinnitavad, et majaussipärimus püsib Eestis elujõulisena 20. sajandi keskpaigani (Hiimäe 2017: 56). Majausse kutsuti piiludeks ning Hageri kihelkonnast on vastavat pärimust kogutud näiteks Adila küla Kaasiku talu ja Adila teomaja kohta.

Nõidumine, ravitsemine, ennustamine

Et Hageri kihelkonnast on rahvaluulekogumise varasemas faasis vähe materjali talletatud, on ebapiisavalt teateid ka kohalike nõidade ja ravitsejate kohta. Samas on märkimisväärne, et veel 1980ndatel aastatel Kohilas tegutsenud Kivi nõia ehk Elviine Kivi kohta räägitud lood sisaldavad üle Eesti tuntud vana motiivi, kuidas nõia juurde minnes hakkab abiotsijal külakostist kahju ja ta peidab osa sellest tee peal ära. Nõid märgib külalise lahkudes, et võtke kaasa, mis te põõsasse jätsite. Tagasiteel ei saa aga tooja enam oma kraami kätte: „Ühed läind ka ta juure ja naine võtt kodunt liha kaasa. Mõtelnd, et liiga palju sai ja pand pool lihast põõsasse tee äärde. Pärast Kohila nõid üteld, et võtke see lihatükk ka ära, mis te sinna põõsasse panite. Läind võtma ja olid ainult ussid.“ (RKM II 402, 132/3 (14).)

Kivi Ellit võib tõepoolest pidada pigem nõiaiks, sest tema ravitsemisoskusest ei ole palju räägitud. Peamiselt ennustas ta abivajajatele kaartidega tulevikku, oli abiks kadunud esemete leidmisel ning aitas ka armuasjades. Mõned lood siiski mainivad, et nõid on maarohтусid kasutanud ja neid keetnud. Nõia elamist kirjeldatakse kui puhast, kuid hämarat tuba paljude lilledega. Meenutatakse ka, kuidas inimesed nõia maja juures järjekorras ootasid. Kohila nõia kuulsus ulatus kihelkonna piiridest välja ja lõviosa tema kohta käivatest lugudest on kogutud hoopiski 1987. aastal Juuru kihelkonna ekspeditsiooni ajal.

Teated teiste nõidade kohta on episoodilised. Näiteks elanud nõid Rabiveres Sorsa talus – seda naisterahvast olla hirmsasti kardetud. Kadarpiku nõid Maidlas ei ole mitte arstinud, vaid pigem pahandusi teinud. Vaid ühe loo kohaselt aidanud ta kord

tulesõnade abil tulekahju kustutada. Pahklas elanud nõid olla loomadele kurja teinud. Pisut rohkem teateid on Lümandus elanud nõia kohta, kuid ka neist ei joonistu välja rohkemat, kui et nõid tegelenud ravitsemisega. Nõndasamuti oskas Angerja Koorti talus elanud naine tervendamiskunsti – tema teinud hädalistele nikastuspaelu. Teatakse ka neid, kelle valduses olnud Seitsmes Moosese raamat – niisugune nõidumise piibel olla olnud Käba Tiiul Rabiveres ja Kangru vanamehel Ohulepas.

Sel sajandil küsitletud inimesed vanu ravitsejaid enam ei mäleta. Pigem nimetatakse küsimise peale kohalikke ämmaemandaid – näiteks Abram Anettet Käbiküla Niiduvere talust, Marie Soopa ehk Sooba Manni Kernust, Ööbiku-ema Kohatu külast ning Hermann-ema, kes elanud Kernu poe juures. Üksikutest juttudest tuleb välja rohkem infot vanaaja ravitsemis- või nõidustoimingute kohta. Nii saame teada, et ussituhka peaks andma seale, kui see söömast keeldub. Musta kassi verega usutakse olevat võimalik ravitseda. Samuti võtvat surnu sõrmega vajutamine ära lapsele sündides tekkinud punakad märgid.

Peidetud varandus

Rahapada või kullakoorem, mis selle leidja korrastealt rikkaks ja õnnelikuks teeks, on üks levinumaid jutumotiive eesti rahvaluules. Ent varanduse leidmiseks peab keegi selle esmalt kaotama või peitma. Paljud Hageri lood on lähtunud usust ja lootusest, et Põhjasõja ajal on jõukad rootslased oma varanduse kaotanud või meelega maha matnud, et sellele hiljem järele tulla. Rahvaluule vahendab juhiseid ja suuniseid, kust seda otsida tasub. Üks hinnaline rahapada, olgu ta siis Rootsi kuninga või hoopis Kernu mõisniku kullakoorem, asuvat Haiba soos. Mitmed lood räägivad inimestest, kes olla unes näinud, et peavad seda otsima minema. Üks Haiba soo varanduselugu kõneleb, kuidas seitse härrat valvavad tule ääres varandust ning otsija peab vastutasuks andma kolm tilka verd. Rootsi päritolu varandus usutakse olevat ka Kohatu külas Nõukse talu maale jääva suure kivi juures. Mitut puhku on räägitud, kuidas seal käidi veel Nõukogude ajal kaevamas. Taani rahapada usutakse olevat aga Kelba küla Võiallikas.

Ka Lohu maalinna all jões on usutud kullapada olevat. Endise linnamäe varanduse kohta teatakse öelda, et selle saab kätte seitsme paari härgade ja seitsme villase kõie abil. Kuid juttudes saboteerib otsijate katsetusi sageli nende endi ahnus. Kui paistma hakkavat rahakatelt nähes tekib mõte, et hoolimata antud lubadusest polegi nagu midagi teistega jagada, kaob varandus jälle jõkke tagasi. Samuti juhtunud, et veest varandust välja vedanud mehed läinud omavahel tülli, mispeale katkenud katla

sang ja oldudki varandusest ilma. Räägitakse ka, et hoopis mõisasaksad pole lubanud pada jõest välja tuua. Seepeale tulnud linnast aga tuukrid ja viinud paja öösel salaja siiski minema. Tihti jätaavad otsijad oma plaani hirmu pärast katki. Nii on juhtunud Kohilas Vanamõisamäel, kus mehed kaevamise käigus kartma hakanud ning pidanud targemaks see pooleli jätta. Sama on juhtunud varanduse otsijatega ka Kohila Kapa männikus, kus rüütelite sarnanevate inimeste ilmumine kaevajaid pelutab.

Teinekord arvatakse varanduse tähiseks ja kindlustuseks olevat mõni suurem või muidu eriline kivi: „Agerist natuke Rabivere poole minna on üks suur kivi, seal on numred peal ja nagu sõrmeasemed. Seal all peab koa raha olema, keegi ei ole välja võtt.“ (ERA II 77, 341 (7).) Samale motiivile viitab ka Endel Lõhkivi räägitud lugu, kuidas ta poisikesepõlves sattunud koos tädipojaga nägema, et tundmatut keelt rääkinud musta autoga mehed kaevasid ühe musta kasti välja kivi juurest, millele oli kaar raiutud.

Varandust võib leida ka rahaaugust, mille juurde juhatab öösel tuluke. Rahaaukude juures on nähtud jubedaid kujutluspilte, mis varanduseotsijaid hirmutavad: „Sääl leegitsenud suur tuli, peksetud inimesi, nülitud inimesilt nahku, kaagid olnud sääl ja tehtud teisi hirmsaid tempe.“ (ERA II 225, 161/2 (1).) Lisaks rahatulele või unes nähtule võib varandusest märku anda tundmatu vanamees, kes põleva rahaaugu ääres istub. Varanduse kättesaamise eelduseks võib olla millegi ohverdamine. Nii näiteks usutakse Kelba küla juures Hundilinna hauas olevat rahakatelt kätte saadavat vaid siis, kui ema annab oma üksiku lapse ohvriks. Ruila Kortleoone mäel oleva rahaaugu jaoks peab seitse venda tapetama. Keegi mees püüdnud olukorda lahendada seitsme musta kukepoja tapmisega, kuid hakanud siiski kartma ning jooksnud minema.

Varandusejuttudele lisavad hoogu need lood, mis kiidavad leitud varanduse suurust ja uhkust. Näiteks Maidla külas olla rahaaugust saadud lausa seitseteist kilo raha. Ruila Kortleoone mäelt olevat Lelle mehed unes nähtud juhatause abil „seitse või neliteist koormad viind kuld- ja hõbeasju ära“ (ERA II 27, 510/2 (1)). Sagedamini lõppevad rahapajalood siiski sellega, et ühel või teisel põhjusel jääb see kättesaamatuks.

Loodetavasti pakub käesolev raamat lugejale esindusliku valiku Hageri kihelkonna rikkast pärimusest. Raamatusse valitud 888 folklooriteksti näitavad, et seni mõnede pealinlaste poolt ääremaa sünonüümina kasutatav Kapa-Kohila on tegelikult lugude-rikas paik, kus leidub mitmekülgset ja põnevat pärimust.

Tänu sõnad

Raamatu valmimiseks andsid oma panuse mitmed asutused ning inimesed. Siinkohal sooviksingi tänada Eesti Kultuurkapitali, Eesti Kultuurkapitali Raplamaa ekspertgrupp, Kohila valda, Kernu valda, Kernu mõisa, Hageri muuseumit ja Virve Õunapuud, Kohila Koolituskeskust, Hageri Rahvamaja ja kooli, Ruila kooli, Saku valda, Riho Pihlapuud ning Urmas Sõõrumaad.

Olgu tänatud kõik, kes välitöödel osalesid: Oliver Issak, Risto Järv, Elis Aliine Koit, Margit Köpper, Marianne Kõrver, Maarja Lillemäe, Jüri Metssalu, Maili Metssalu, Sänni Noormets, Liisa Pool, Lona Päll, Raneli Reinaus, Mari-Ann Rimmel, Maarja Soomre, Jaan Sudak, Kristiine Špongolts, Kristin Tammeoks, Tenno Teidearu, Lauri-Dag Tüür, Valdo Valper.

Täna kõiki, kes jagasid minuga omatehtud või isiklikus kogus olevaid fotosid: Madis Karbet, Taavi Tänavsuud, Merle Beljäevit, Margit Mitti, Kristjan-Jaak Nuudit ja Jaanus Plaati. Kohilat puudutavate ajalooliste fotode eest olen tänulik Inna Laanmetsale.

Paiku lokaliseerides oli igakülgseks abiks kohalike hea paigatundmine. Selle eest olgu tänatud Merle Beljäev, Elis Aliine Koit, Margit Mitt, Melis Mäesalu, Märt Mäesalu, Leili Orumäe, Melli Puht, Arvo Rander, Katrin Veensalu ja Virve Õunapuu. Samuti soovin tänada kogumiku toimetajat Helen Kästikut, tänuväärse arhiivitöö eest Valdo Valperit, kujundajat Angelika Schneiderit, projektijuhti Risto Järve ning kolleege-nõuandjaid Mari-Ann Rimmelit ja eriti Jüri Metssalu, samuti Olga Ivaškevitsit, Kadi Sarve ning Kadri ja Jaan Tamme.

Kaardid said raamatusse tänu Martti Veldile.

Mõistagi tänan ka kõiki neid, kes mind välitööde ja raamatu koostamise ajal toetasid.

Kasutatud kirjandus

- Eesti kohanimeraamat* 2016. Toim. Peeter Päll, Marja Kallasmaa. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. Veebis: <https://www.eki.ee/dict/knr/>.
- Hiiemäe, Mall 2011. *Pühad kivid Eestimaal*. Tallinn: Tammerraamat.
- Hiiemäe, Mall 2017. Kujutelmad üleloomulikest olenditest rahvasuus. – *Mäetagused* 66, lk 51–76.
- Jaago, Tiiu 2007. Perepärimus folkloristika vaateväljas. – *Sator. Artikleid usundi- ja kombeloost* 6. Toim. Mare Kõiva. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 230–251. Veebis: <https://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/sator/sator6/11tiiujaago.pdf>.
- Jung, Jaan 1910. *Muinasajateadus eestlaste maalt III. Kohalised muinasaja kirjeldused Tallinnamaalt*. Tartu: Postimees.
- Kalda, Madde 1981. *Seitse tähte taeva Sõelas*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kivirüüt, Anu 2018. Arheoloogiast laiemalt ja kohalikult. – *Hageri kihelkond. Aja lood*. Toim. Sigrid Pöld ja Virve Öunapuu. Kohila: Kohila vallavalitsus, lk 80–92.
- Kulagina, Ester 2011. *Läbi aegade ja inimeste II. Mõtteretked Muinas-Varbolast kaasaja Rapla maile*. Kodila-Metsaküla: Rajakaar.
- Laid, Eerik 1936. *Inspeksiooni aruanne Hageri Rabiivere rabalaiba leiu kohta*. Käsikiri Eesti Rahva Muuseumi arhiivis (ERM TA 349).
- Metssalu, Jüri 2006. *Kolm kihelkonda ja kohapärimus. Kogutut ja kogetut 2004. aasta välitöödelt Rapla, Juuru ja Hageri kihelkondades*. Tartu: J. Metssalu.
- Metssalu, Jüri 2017. Hageri kihelkond. – *Ajaloolise Harjumaa looduslike püha-paikade inventuur arhiiviallikate põhjal. Lõpparuanne*. Ott Heinapuu, Krista Karro, Heidi Luik, Jüri Metssalu, Kristjan Piirimäe, Mari-Ann Remmel ja Gurly Vedru. Käsikiri Muinsuskaitseameti arhiivis, lk 7–13.

- Metssalu, Jüri 2020. Ruila piirkonnas toimub kohapärimuse uuring. – *Saue Valdur*, nr 21 (70) november 2020, lk 5.
- Mothander, Carl 1997 (1943). *Parunid, eestlased ja enamlased*. Tõlk. Anu Saluäär. Tartu: Ilmamaa.
- Mothander, Carl 2014 (1931). *Kulinaarsed vested. (Loomingu Raamatukogu 40)*. Tõlk. Anu Saluäär. Tallinn: Kultuurileht.
- Pillov, Elis (Koit) 2014. *Looduslikud pühapaigad tänasel maastikul. Kambja ja Hageri kihelkonna näitel*. Bakalaureusetöö. Tallinn: Tallinna Ülikool.
- Plaat, Jaanus 2018. Vennastekoguduse liikumine Hageri kihelkonnas. – *Hageri kihelkond. Aja lood*. Toim. Sigrid Pöld ja Virve Õunapuu. Kohila: Kohila vallavalitsus, lk 55–66.
- Reinaus, Reeli 2020. *Morten, Emilie ja kadunud maailmad*. Tallinn: Päike ja Pilv.
- Rommel, Mari-Ann (koost.) 2004. *Arad veed ja salateed. Järvamaa kohapärimus*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Rommel, Mari-Ann (koost.) 2008. *Mõisalegendid. Harjumaa*. Tallinn: Tänapäev.
- Rommel, Mari-Ann 2011. *Päritud paigad. Kohajutte ja legende Rae vallast*. Jüri; Tartu: Rae vallavalitsus; Eesti Kirjandusmuuseum.
- Rommel, Mari-Ann 2014. Kohapärimuse mõiste, uurimislugu ja tunnusjooned. – *Muistis, koht ja pärimus II. Pärimus ja paigad. Muinasaja teadus 26: 2*. Koost. ja toim. Heiki Valk. Tartu: Tartu Ülikool, lk 13–70.
- Rommel, Mari-Ann 2017. *Vennaste ja vete vald. Nabala kohajutud*. Tartu; Nabala: EKM Teaduskirjastus; Sõmerlased.
- Rommel, Mari-Ann, Terje Potter ja Heiki Valk 2001. *Rõuge kihelkond. Paigad ja pärimus*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Sauter, Peeter 2015. *Lapsepõlvelõhn*. Tartu: Petrone Print.
- Tali, Mikk 2018a. Muinasaeg. – *Hageri kihelkond. Aja lood*. Toim. Sigrid Pöld ja Virve Õunapuu. Kohila: Kohila vallavalitsus, lk 55–66.
- Tali, Mikk 2018b. Muinasajast Liivi sõja lõpuni ehk keskaeg. – *Hageri kihelkond. Aja lood*. Toim. Sigrid Pöld ja Virve Õunapuu. Kohila: Kohila vallavalitsus, lk 67–79.
- Valk, Heiki 2001. Rõuge kihelkond: kaugem ajalugu ja muistised. – *Rõuge kihelkond. Paigad ja pärimus*. Koost. Mari-Ann Rommel, Terje Potter, Heiki Valk. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 11–41.

- Valk, Ülo 2008. Saksad ja varavedajad: eesti muistendite sotsiaalsest orientatsioonist. – *Kes kõlbab, seda kõneldakse. Pühendusteos Mall Hiimäele. (Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 28)*. Koost. Eda Kalmre ja Ergo-Hart Västriku, toim. Ergo-Hart Västriku. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi teaduskirjastus, lk 57–73.
- Valper, Valdo (koost.) 2010. *Metsast leitud kirik / Mõtsast löütü kerik. Urvastõ kohapärimus. (Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 25)*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus. Veebis: <https://www.folklore.ee/era/pub/files/ERAT28.pdf>.
- Veetamm, Muia 1974. *Vee ja liiva joonel: luuletusi aastaist 1940–1973*. Tallinn: Eesti Raamat.

Hageri kihelkond

Jürist läksin Hagerisse, kus olin küll juba varemalt käinud, kuid siiski mitte küllaldaselt materjali saanud. Varemalt tundus, nagu oleks selles kihelkonnas üldse kõik hävinend, mis on olnud rahvaluulelist, sest vennastekoguduse tegevus selles kihelkonnas on olnud vast üldse kangemaid kogu Harjumaal. Veel tänapäevalgi siin pole sellel tööpõllul tegevusest puudus: palvemajad on mõjurikkad keskkohad ümbruskonnale, kust kiirgab „vaimuvalgust“ kaugemalegi, koguni Lõuna-Eestist saadik, kus vaprad vennad käivad misjonisõitudel. Kuid see ei ütle veel kõik: sajaprotsendiliselt pole Hagerigi olnud usklik, vagade kõrval on leidund siingi ilmalapsi, kelle jumalavallatud suud on veeretand ka rahvaluule ivakesi. Aastakümned tagasi, nagu tõendas kohalik raamatukaupmees Kaeli, leidund ümbruskonnas mõnigi tubli rahvalaulik, kelle suu aga vaigistand surm, ei keegi muu. Tema, Kaeli, õhutand sel ajal mitmeid kohapealseid haritlasi ja väiksemaidki kirjatundjaid rahvaluule üleskirjutamisele, kuid sest pole midagi asja saanud. Kooliõpetajad ja muud ametmebed olnud enamasti kõik väljast sisse tulnud, kel puudund lähem kontakt Hageri kinnise loomuga rahvaga. Kardetud kohakaotamisi ja muid sekeldusi, kui kõrvale kalduda oma otsesist ülesannetest. Ja nõnda see jäändki unarusse, kõnelejal pole endal ka selleks olnud soodsaid võimalusi.

Ja selle jutu tõepärasuses veendusin otsekohe: kui leidsin kustki jutuka ja erksa vanakese, siis jutust juba puudu ei tulnud, harutasime oma asju nagu mujalgi. Võib-olla koguni, et Hageri oma metsataguste kolgastega tulevikuski pakub häid töövõimalusi, kui mujal kultuurihoog vanad alused kiiremini lammutab.

*ERA II 77, 28/31 < Hageri khk –
Rudolf Põldmäe. Matkamärkmik (1934)*

Võib olla kaldun omast otsekohesest ülesandest kõrvale sarnaselt kirjutades, kuid need olid minu tähelepanekud, mis mind huvitasid. Ja huvi ei saa kellegilt ära võtta ega normide alla suruda. Eks teised korjajad kirjutand oma huvide järele, mina aga oma. Materjal muutuks muuseumile ka siis mitmekesisemaks, kui ühtlasi rahva elu ja mitmesuguseid juhtumisi kirjeldada. On ju tühisustes vahest suurem tähtsus. Võib-olla ehk kunagi kaugel tulevikus keegi leiab minu hooletult kirjutet, tolmund käsikirja ning loeb, mis ennem olnud.

*ERM TA 176, 39 < Hageri khk –
Rudolf Lipsthal (1920)*

*Hageri raamatu-
kaupmees Jaan Kaeli.
TALK ATMF 292:1*

Rännaku Hagerisse võtsin ette pärast heinaaega, augusti algpäevil. Tore suvi oli kiirendanud seda tööd, mis oli katkestand mu rännu ja sundind minema pubkusele, õigemini raskele heinatööle isatallu. Head ilmad olid mõjund meeltulendavalt maarahvalegi, kelle meeleolud ja mõtisklused on nii palju rippuvad Jumala looduse headest või halbadeist tujudest. Ja seetõttu enda ja oma töö õnneks leidsin sagedamini eest lahkeid nägusid ja meelepärast vastutulelikkust.

Sõitsin Tallinnast Kiisale, mis on oma looduslikult ilusate maastikkudega Tallinna rahva armsamaks väljasõidukobaks. Kuid ma ei olnud ju suvitaja ning seetõttu üllatasin Kiisa loodust ja rahvast oma ilmumise argipäisusega – käes kulunud portfelli luitund vihkudega ja kaasas tabe aina tülitada inimesi, pugeda suitsund saunaurtsikuisse, otsida neid, kes arvavad olevat täitnud oma elu ülesande – elada raugaks ja siis pugeda varjule pealetungiva uuepalgelise, kiiretempolise maailma eest. Pugeda kubugile nurka nagisevale sängile, mässuda omaealisse kasukasse ja surra ümbritseva elu suhtes juba ammu enne südametukse lakkamist. Ja kui ma otsisin eeskätt seesuguseid inimesi, keda keegi teine enam ei küsind, ei vajand, siis tekitasin muidugi üllatusi, kui mitte erutusi, koitund enesetunde peatõstmisi, lisaks ohtrasti tänumeelt, õnnistusi, häid soovve. Olles selles kõiges teadlik, püüdsin võimalikult võita objektide, kelle enamuses olid tudisevad raugad, usalduse, kohelda neid asjalikult, otsekoheselt, hellalt.

*ERA II 20, 11/4 < Hageri kkk –
Rudolf Põldmäe. Päevaraamat II (1929)*

TA Presiidiumilt saime endi käsutusse kümneks päevaks maastikumasina „Willise“ (koos jubiga muidugi), mis võimaldas meil kiiresti liikuda igasugusel maastikul ühest kohast teise ning mis peaasi – kasutada kogumisel kaasaegset tehnikat. Meie sihiks oli küsitleda võimalikult rohkem inimesi. Olime varustatud kahe magnetofoniga. Meil oli kaasas „Jauza“, mida pidasime seni magnetofonidest parimaks, kuid millega saab teha võtteid kohtades, kus elekter on olemas. Peamiseks töövahendiks kogu ekspeditsiooni vältel jäi meile aga kaasaskantava magnetofoni uusim tüüp „Reporter-2“ (kaalub kõigest ca 3 kg). Viimane töötab patareide abil, kuid kuna neid on raske saada, siis kohandas insener H. Pedusaar aparadi tööle auto akust saadava voolu abil. Aparadi juurde kuulub ka mikrofoni, mis on esimesega ühendatud ca 25 m pikkuse juhtme abil, see võimaldas meil teostada võtteid objekti märkamata. Mikrofoni oli meiega toas, aparat asus väljas autos.

KKI 29, 13/4 < Hageri khk –

Loreida Raudsep, kogumispäevik (1958)

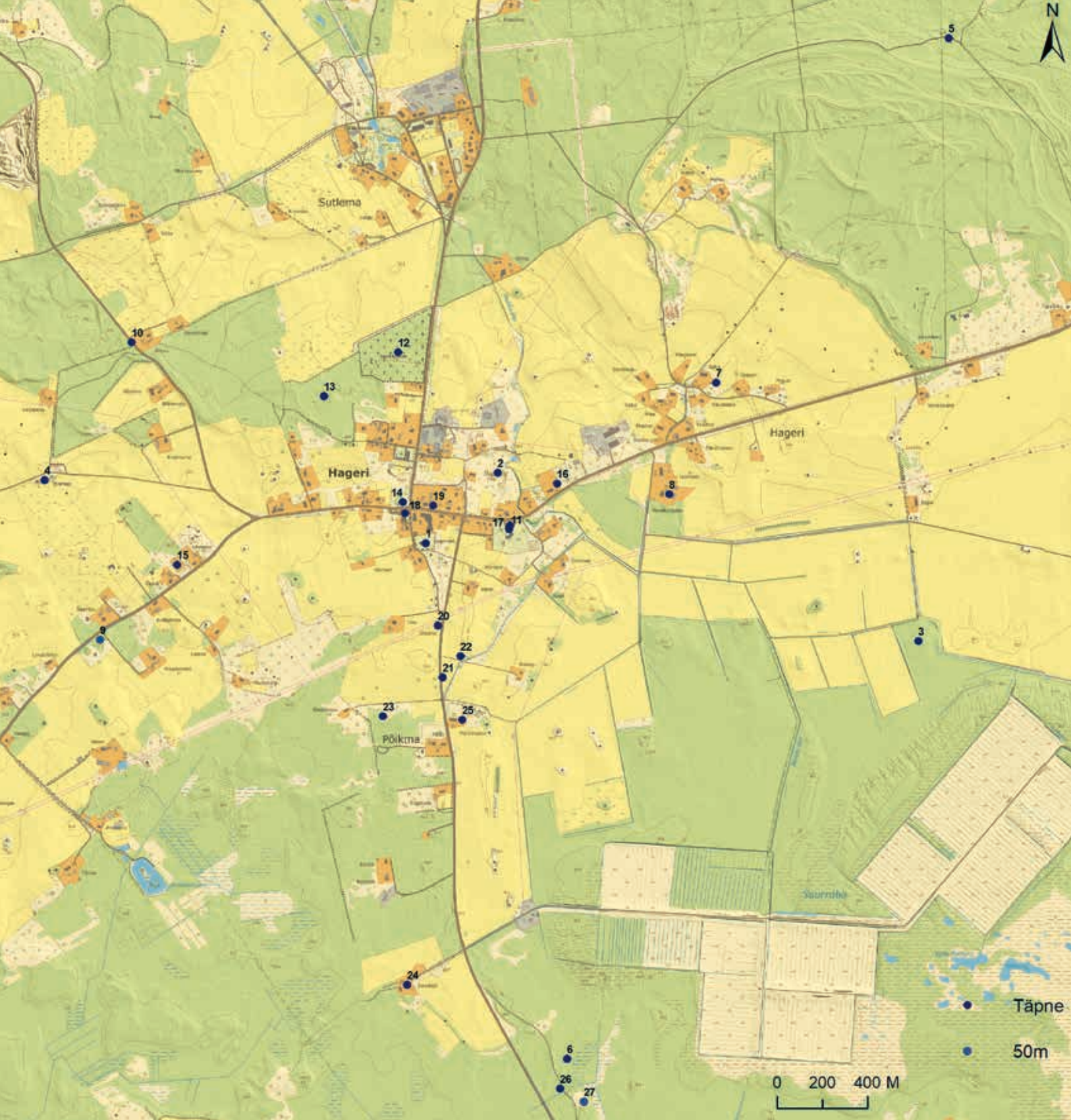
Keele ja Kirjanduse
Instituudi töötajad
ekspeditsiooniks saadud
villisega. KKI 29, 255
(1; 2). Loreida
Raudsep 1958

I
*Hageri,
Põikma,
Sutlema,
Aespa,
Lümandu*

1. Hageri kirik	17. Hageri rahvamaja
2. Urge auk	18. Hageri pood
3. Jürimägi	19. Hageri apteek
4. Völlastemägi / Völlamägi	20. Hiiekivi / Verekivi / Oru talu ohvrikivi
5. Sarapuumägi	21. Sõerumaa ohvrikivi /
6. Matusekoht / Nõmmiku heinamaa	Rootsi kuninga kirstukaanekivi
7. Leisu talu	22. Surnukirstu kivid /
8. Korjuse talu	Rootsi kindralite kivid
9. Pime-Tiina saun	23. Rootsimägi
10. Orjakivi ja Kiipsu talu	24. Parkhofi mõis
11. Mäeküla mõis	25. Pärdimatsu talu
12. Hageri surnuaed	26. Mustlase kuusk
13. Kabelikoppel	27. Auru saun
14. Hageri kõrts	
15. Hageri vennastekoguduse palvemaja	
16. Hageri kool	

Sutlema

Hageri

Hageri

Põikma

Saarnõva

• Täpne

• 50m

Hageri

Hageri kiriku ümbrusest ei tahtnud aga kuidagi leida parajat jutupuhujat. Mitmesuguste ekslemiste järel jõudsin viimaks Hageri valla vaestemajja, kust polnud ka loota midagi erakorralist. Ometi siit tabasin üle hulga aja ühe parema objekti.

Algul tegin juttu Leenu Mateeseniga, kes ei tõusnud aga üle keskpärasuse, kuigi ta mu töösse suhtus kõigiti heatahtlikult. Juhuslikult seltsis meiega teine vaestemaja elanik Jaagup Jäämann, kes väliselt ei töötand midagi erilist. Tagasihoidlikult ja ennast vähehindavalt segunes ta meie kõnelustesse ja haaras viimaks jutuotsa enda kätte. Tundsin korraga nagu midagi suurjutustaja lõhna ja andusin innukalt vanamehe tühjaksammutamisele. Siis sattusin laulude otsa! Neid oli taadil päris rohkesti, osa isegi päris ehtsaid vanu laule. Töötasin vahet pidamata õhtuni ega andnud aega taadile mu töö kritiseerimiseks. Teisel päeval pidin tagasi tulema, taat pidi öösel laskma mälu ringi liikuda.

Teisel hommikul läksingi tagasi ja viisin taadile üht-teist toidukraami ühes. See innustas meest veel enam, nii et serveeris vastuvaidlematult mulle kogu päeva. Kuid ega ta päris hoogu ei läindki, oli aga parajasti elevil. Üldse see taat kujutaski endast mingit „boheemlast“, vähemalt teiste jutu järele: laisk sel määral, et ei viitsivat isegi pesuvett muretseda, hoolimata enda kõhutarvete vastu, alati heatujuline, vedel mõnuleja – ühesõnaga ehtne santlaager, eriti naiste meelest, kuid mulle fantaasiarobke jutuvestja, kelle väim oli alati ja nähtavasti nüüdki veel aina liikund kuski ebatõeluse ja luule maadel, kuhu ei ulatund argielu tühjad askeldamised. Seejuures taat oli peaaegu kirjaoskamatu, mistõttu oma erksat vaimu oli alaliselt pidand toitma suusõnaliste pärimustega. Töötasin nende lahtikoorimise ja kirjapanemisega mitu päeva, kuni viimaks heatahtlik vanamees lihtsalt füüsiliselt lagunes mu käes.

ERA II 77, 34/8 < Hageri kkk –

Rudolf Põldmäe. Matkamärkmik (1934)

*Hageri vaestemaja
elanikke. TLA,
f 884, n 1, s 643, l 7.
J. Hermann 1926*

*Hageri vaestemaja.
TLA, f 884, n 1,
s 643, l 6. J. Hermann
1926*

---

18. juulil 1951. Hommikul jäi Virve oma jalga põdema, mina ja Maret läksime Kaelit otsima, kes pidi elama juuksuri majas. Vanamees oli kevadel surnud ja juuksur ei teadnud ka sugulaste aadressi. Ta juhatas meid vastasmajja Viiuli juurde, kes rääkis, et sugulaste käes pole ühtegi kirja ega raamatut. Väärtuslikumad neist olevat Kaeli eluajal ära andnud ja praht põletatud kõik ära. Kaks Tammsaare kirja, mis tema käes olnud, andnud ta 100 rubla eest õpetaja Bohmannile, kes need kellelegi edasi andnud. Edasi juhatas Viiul meile vaestemajas paar jutukat eite ja ühe endise kirikumehe naise. Edasi läksime külanõukogu majja õpetaja Trimmi juurde, kes pidi ka ümberkaudseid inimesi tundma. See aga ei osanud kuhugi juhatada, peale vaestemaja. Ta teadis ka, et Bohmann andnud Tammsaare kirjad ühele kirjastusele. Külanõukogu ruumes polnud ühtegi ametnikku. Meie koputamiste peale tuli kuskilt kapi tagant üks eit välja, kes osutus Juuli Koplimetsaks ja sellega saime kaubale. Ta rääkis huvitavaid lugusid vaimudest ja seletas, et Hageri kirikust Rabivere poole minna on tee ääres kaks puusärgi moodi kivi, mis olevat ühe kuninga ja ta poja kivistised. Ta lubas meile veelgi andmeid koguda ja järele saata.

Seejärel läks Maret vaestemajja ja kirikumehe naise juurde, mina seadsin sammud Bolševiku kolhoosi kontorisse. Esimees ja arveametnik olid sõitnud Kiisa poodi ja polnud kedagi asendajat. Tulin kurvalt koolimajja ja mul oli kohe nii rõhutatud meeleolu, et ei teadnud, mis teha. Mõtlesin, et miks küll minul ei vea. Niipea, kui lähen iseseisvalt korjama, ei saa vajalikke inimesi kätte. Aga varsti tuli ka Maret tühjalt tagasi, sest üks eit (see kirikumehe naine) olevat suremisel ja teine (vaestemajast) läinud metsa „pulka korjama“, st puid tooma. Siis sai ka minu tuju natuke paremaks, sest nüüd polnud mina ükski õnnetu.

EKKR I 2, 35/6 < Hageri kkk, Hageri k –
Herta Ploompuu, kogumispäevik (1951)

Hageri kihelkond valmistas meile pettumuse. Vestlesime siin suhteliselt paljude (11) inimestega, kuid neil kõigil puudus luulelend, ja mis tähtsam – huumorimeel. Meile kõneldi ikka ja ainult tööst, kui raske ja väsitav see vanasti olnud. Ja kõik kinnitasid nagu ühest suust, et ei noorena saanud mingit lõbu – polevat käidud küigel ega tantsimas, polevat lauldud ega jutte pubutud, ikka ja ainult tehtud tööd. Ja jäigi selgusetu, kas see on iseloomustav kogu kihelkonna elanikele, või oleme lihtsalt sattunud sellistele inimestele. Esimest oletust kinnitab asjaolu, et siit pole varemgi pastorinaljandeid kirja pandud.

*Hageri vaestemaja
1930ndate aastate
lõpupoole. HM F
47/1403 13-8*

KKI 29, 17 < Hageri kbh –

Loreida Raudsep, kogumispäevik (1958)

1 *Hageri nimi*

Praeguse Hageri aleviku kohal olnud Põikmaa küla. Küla lambad käinud ühisel kesal. Ühel kõrgemal kingul olnud lambahagerik. Taani kuningas Voldemar II tahtnud ehitada kirikut Põikmaa külasse. Härjad pandud saha ette ja lastud edasi minna, et kuhu nad seisma jäävad, sinna vagu ümber ajada ja kirik ehitada. Härjad palava päevaga läinud lambahagerikku. Nüüd aetud vagu ümber ja hakatud kirikut ehitama. Kirikule pandud nimeks hageriku järele Hageri. Põikmaa küla lõhutud maha ja võetud mõisa põllu külge. Alles Katariina II ajal oli mõisnik ehitanud kiriku ümber üürikortereid.

ERA II 165, 466/7 (1) < Hageri kkk, Hageri k, Leisu t – H. Suitsmart < Tõnis Malla, 62 a (1937)

2 *Hageri kiriku ehitamine*

Mungad hakanud kirikut ehitama praeguse Pahkla maa peale. Ehitamisel kukkunud müürid mitu korda ümber. Viimaks hakanud mungad loomade tahtmise järele tegema: pannud härjad kivikoorma ette ja lasknud härgi minna omapead. Sinna, kus härjad seisma jäänud, ehitatud kirik. See on praegune Hageri kirik.

ERA II 224, 634 (22) < Juuru kkk, Järlepa as – A. Jakobson < Mari Einberg, 64 a (1939)

3 *Hageri kiriku esimene asukoht*

Esimene Hageri kirik ei olnud seal, kus ta praegu on. Aga kes see usub? Üks inimene vist uskus või kaks, kui ma rääkisin, et esimene Hageri kirik oli seal, kus on praegust apteek. Sest seal eespool on kõik suured vundamendid. Juba kinni vajunud või kasvanud.

– Mis selle kirikuga juhtus siis?

Oi, ta põles ju mitu korda maha. Ja lõpuks siis otsustati, et ehitavad kivist. No ja seal nüüd see kivikirik on.

– A varem oli puust?

Jah, olid kõik puust.

ERA, DH 1884 (3) < Hageri kkk, Hageri k < Väandra kkk, Viluvere k – R. Reinaus, K. Špongolts < Mihkel Tomson, snd 1944 (2015)

4 *Hageri vana kirik*

Vanade kirjade järele peab vana kirik olema Ageri külas old. Seal on üks suur puu, Mäe toa juures, see oli juba siis old, kirik old selle juures.

ERA II 192, 425 (14) < Hageri kkk, Hageri vaestemaja < Ohulepa k – R. Põldmäe < Kaarel Atsu, 76 a (1938)

5 Kiriku ehitaja lõuna

– Kas sellest vanast kirikuhoonest ka midagi räägiti, mis enne seda praegust ehitust oli?

Ei, ma ei mäleta, eks see lõhuti maha. Vat Kaeramaa Väiksekülas – no nüüd enam seal talu ei ole – Kaeramaa peremees Priidik, see oli niuke ehitusemees. Tema käis seda kirikut ehitamas. Ja siis oli väike vilets talu neil, et hommikul pole old niukest asja, et vanamehel nüüd lõunaks midagi kaasa panna. Siis eit oli talitand loomad ja sööt lapsed ja siis keet supi. Ja supp mannerguga näpu otsa, siis viis selle Hagerisse vanamehele. Vanamees, kiriku ehitaja, sõi supi ära, eit kupatas jälle kodu, et: „Ah, mis see käia oli! See pole käia midagi!“ Noh, eks ta üks kaheksa kilomeetrit ikka üks ots tuli.

ERA, MD 482 (30) < Hageri khk, Lohu k, Muruoja t – J. Metsalu < Sulev Loonet, snd 1924 (2004)

6 Vaim kiriku juures

Peale selle rääkis, tema ema vend olnud Rabivere mõisas Hageri kihelkonna kutsariks, nimi Semidor. Tema sõitnud sügisel sumedal laupäeva õhtul mõisast välja, neli hobust tõlla ees, et sakstele linna järel sõita. Saanud paar versta enne Hageri kirikud, ilmunud tõlla kõrvale kõrgekasvuline naisterahvas, hoidnud tõlla ukse käerauast kinni, nagu tahtnud tõlda minna. Kutsar annud hobustele piitsa ja kihutanud, nii kudas hobused võtnud, aga maha pole jäänud, paar versta jooksnud tõlla kõrval kuni Hageri kirikuni, seal lasknud lahti ja jäänud maha.

Teine kord sõitnud õhtu eel mõisast prouaga linna härra järele. Hobustel läinud verst maad mõisast eemal üks rihm lahti. Hobused jätnud seisma, hakanud rihma siduma. Vaatanud tõlla peale, sealt paistnud, et proua kõrval istunud veel teine kõrgekübaraga tundmata proua. Temal tulnud see ette, et see on vaim, mis näitab ennast. Proua istunud mõisa trepi ees üksi tõlda, nüüd juba siginenud teine veel juure.

ERA II 179, 703/4 (78) < Hageri khk, Põikma k, Soosaluse t – A. Hanson < Jüri Stillverk, snd 1875 (1938)

*Hageri kirik.
EFA.554.0.182544.
Jaan Kaeli 1927*

Jürimägi.
Jüri Metssalu 2017

7 Hobused kirikus

Kui see Vene valitsus sisse tuli, siis pandi hobused kirikusse. Hobusetalliks oli Hageri kirik, paar aastat oli. Ja siis ikka rahvas hakkas nii hirmsasti võitlema selle vastu, et viidi need hobused ära ja restaureeriti, uuesti tehti ta korda. Nii et need hobused on olnud.

ERA, DH 1983 < Hageri kkk, Allika k, Kõrtsuhansu t – J. Metssalu < Leiger Parek, snd 1940 (2020)

8 Jürimägi

Jürimägi asub Hageri vallas, Hageri külas heinamaal. Mägi on kõrgeim ümbruses. Vanal ajal olnud see hüiemägi, praegugi kasvab sääl suuri tammi. Jüriööl 1343 peetud sääl lahingut. Surma saanud mitmed väepäälikud, kes maetud samasse mäkke. Mäge kutsutakse sest ajast Jürimäeks.

ERA II 165, 448 (2) < Hageri kkk, Hageri k, Leemeti t – S. Kallas < Eleene Pilves, 38 a (1937)

9 Urge auk

Meil on siin Urge auk, ükskord haned ujusid, tulid välja hoopis Sutlema lähedal. Seal on maa-alune jõgi. Räägiti, et tõmbavat inimesi sisse. Kaks mõisateenijat, tüdrukud olid, üks kukkunud sisse, teine läks appi, kukkus ka sisse. Kevadel suure vee ajal elavat seal näkk, kes meelitab inimesi. Kui me lapsed olime, mängisime seal. Kui kuiv oli, tõmbasime kivi eest. Must vesi tuli välja. Jooksime hirmust minema.

KKI 57, 136/7 (1) < Hageri kkk, Hageri k < Adila k – S. Pent < Helgi Nurme, snd 1912 (1983)

*Hageri karstiaala. HM
F 19/678 17–8.
Rein Berlokko 1981*

10 *Võllastemägi*

Hageri vallas Lümandu külas asub üks mägi, mida nimetatakse Võllastemäeks. Mäe nimi on tekkinud mõnisada aastat tagasi. Raske orjuse eest pagejaid ja laiske töötajaid püüdnud mõisnikud kinni, vedanud mäele, kus neid pekstud, piinatud ja isegi poodud. Rahvas hakanud mäge Võllastemäeks nimetama.

ERA II 165, 483/4 (1) < Hageri kbb, Hageri v – V. Viitul < Ida Soosaar, 45 a (1937)

11 *Hundid Võllamäel*

Vanal ajal, kui sakslased meie maal olid ja orjake meie rahvast rusus, sest ajast räägib vana jutt ühest mäest, mida Võllamäeks kutsutakse. See mägi asub Hageri kihelkonnas Adila ja Lümandu rajal, Kõrtsihansu talu tänava otsas. Seal mäel poodud vanasti inimesi ja lastud nii kaua võllas olla, kuni varesed ehk rongad liha luude pealt ära söönud. Sellest on saanud mägi ka oma nime, see tähendab siis, et võlaalused ja süüdlased sinna üles poodi.

Sel ajal on seal olnud suur männimets, kus ka palju hunte olnud. Võll olnud mäe otsas kahe suure männi vahel, mõned ütlevad, et need kännud veel järel on, aga see tahab vist vale

olla, sest on paarsada aastat möödas, kui niisugune aeg oli. Kui eestlased juba rohkem vabadust hakkasid saama, siis kadus ka niisugune nuhtlus. Nii on ka see suur männimets maha saetud ja maa mõisapõlluks tehtud. Niisama räägib vanarahva jutt, et Võllamäe taga olnud põld. Ükskord läinud karjane lammastega sinna põllu peale karja. Karjane istunud kord ja laulnud valju healega, kui korraga kuulnud kanget kiunumist ja vingumist. Karjane kuulanud, kiunumine tulnud ühtelugu ligemale. Karjane ehmatanud ja pistnud kõigest jõust jooksuma, sest ta mõtelnud, et need vaimud on, ei pole julenud teine ennem tagasi vaadata, kui kodu ligidale saanud. Kodus teised küsinud, et kuhu lambad jäid. Poiss pole saanud hirmu pärast sõnagi suust välja, pärast rääkinud, et vaimud olla Võllamäel kiununud ja ühtelugu tema poole tulnud, nüüd pole julgenud karjane enam ka tagasi minna. Siis läinud teistega seltsis, võtnud suured kaikad selga ja sammunud Võllaste mäe poole. Hakanud lambaid otsima, saanud veel mõne lamba kätte, otsinud igale poole, ehk leiab, aga ei kuskilt. Siis polnud see muud kui huntide kiunumine, mida karjane arvas vaimudeks. Nüüd on aga sellest mäest rusu järele jäänud, kus veel mõned puujäserikud peale kasvavad. Nüüd on ta nii põldude keskel, kui oleks ta kõigile inimestele näha, et meele tuletada,

*Vaade ristikivi
asukohale ja
Võllamäele.
Jüri Metssalu 2017*

*Võllastemägi Hageri
lähedal. ERA,
Foto 1107.
Richard Viidalepp
1939*

kuidas meie esivanemad mitmedki võlla said poodud, et nad meile vabadust nõudsid. Rohkem ei ole vanainimeste jutt sest mäest midagi rääkinud.

*ERA II 250, 399/401 < Hageri kkk – A. Rotfeldt
(1921)*

12 Kolme valla ristikivi

See keerab ära Keila teelt, paistab. Enne on kurjategijad seal võlta tõmmatud. Võllaste mäel on kolme valla ristikivi, Lümandu, Adila ja Mäeküla ristikivi. Seal käidud paiseid arstimas.

(See Võllaste mägi on Hageri lähedal, Keila poole pöörduva teevaru kõrval. Ristikivi seal praegu ei leidunud. R.V.)

*ERA II 298, 584/5 (3) < Hageri kkk, Põikma k,
Murumäe t – R. Viidalepp < Jaan Alaviina, 76 a
(1939)*

13 Sarapuumägi ja varandus

Harjumaal Hageri kihelkondas Mäeküla valdas on üks nõndanimetud Sarapuu mägi ja mõnikümme oastad tagasi on ühele karjaplikale unes näidatud, et ta sialt mäe pialt soab rahakerstu leidma päeva ajal ja siis on kästud teda üksipäini senna mäe piale minna. Tüdruk on siis teine päev läind lammastega senna mäe juure ja näind, et üks vaiskkerst on sial mäe pial seisnud ja plika on juure läind ja kerstukoas on isseenesest lahti läind ja plika on siis sialt omale rüpe raha täis aand. Aga nüüd on tema oma teist karjaseltsilist teinepool mäe silmanud ja hüidnud: „Tule ruttu seia, voata, kui paelu mul raha on!“ Ja niipia kui tema seda on öeld, on rahakerstu koas kinni kukkund. Ja et plika viel sialt on raha parajaste võtnud, siis on tema

mõlemad käed küinarnukist soadik
otsast ära kerstu kukkund ja ja kerst on
silmapilgul moa alla langend, nii et ei
ole mingid märki järele jäend.

*H II 37, 659/61 (2) < Jõhvi kkk – T. Viedemann
(1892)*

14 *Leisu talu*

600 aasta eest olnud suur soo, mis
ulatunud praeguse Hageri külani. Seda
sood nimetanud rahvas Liigsooks.
Rüütlimõisa omanik lasknud ehitada
talusid soo veerele. Üks talu sattunud
praeguse maantee äärde. Ümberkaudsed
elanikud hüüdnud seda talu Liigsooks.
Mõisnik keeranud selle nime aga
saksapäraseks Leisuks, millist nime ta
praegugi kannab.

*ERA II 165, 473/4 (5) < Hageri kkk, Hageri k,
Leisu t – H. Suitsmart < Tõnis Malla, 62 a (1937)*

15 *Korjuse talu*

Hageri valla praeguse Korjuse talukoha
asemel olnud soo. Sinna peitund
alati külarahvas sõja puhul. Ühel
röövretkel taanlaste poolt leitud aga see
peiduurgas üles. Taanlased surmanud
hulk mehi, naisi ja lapsi. Laibad jäänud
lebama kõdunemiseni. Hiljem ehitatud
sinna talu, seda hakatud nimetama
Korjuseks.

*ERA II 165, 472 (4) < Hageri kkk, Hageri k,
Leisu t – H. Suitsmart < Tõnis Malla, 62 a (1937)*

16 *Pime-Tiina saun*

Kongo peatusest edasi, seal peab olema
Korbe saun. Seal vist veel mingid
põõsad kasvavad. Aga sellel eriti nime
ei ole, kus see Laimiku kohal, seal
hüüti Pime-Tiina saun, sest seal elas
pime Tiina. Seal ma olen käind ja seda
Pime-Tiinat näind. Kui maantee peale
minna, siis esimene maja sinna Adila
poole. Aga see saun oli siinpool teed,
see Laimiku ise on teisel pool teed.

*ERA, DH 1951 (26) < Hageri kkk, Põikma k,
Murumäe t – M. Köpper, J. Metsalu < Anne
Alavina, snd 1941 (2015)*

*Obvrikivi Hageri
külas Leisu talu põllus.
ERA, Foto 1112.
Richard Viidalepp
1939*

Kernu mõisa välja peal
on suur kadakas, Rootsi
kuningas pand selle senna ja
keerand keeru sisse, et pead
nii kaua seisma, kui ma
tagasi tulen. On nii keerdus
kui pastlepael.

1938

